

Mánáid- ja
dásseárvodepartemeanta

Strategiija

Servodat buohkaid várás

Ráđđehusa strategiija olbmuid várás, geain leat fuotnánan doaimbanávccat,
2020–2030

Sisdoallu

Álggahus	4
1 Strategiija birra	7
2 Ráđđehusa višuvdna: dásseárvosaš servodat	11
3 Riekterámmat	13
3.1 Riikkadási riekterámmat	13
3.2 Riikkaidgaskasaš riekterámmat	14
4 Ráđđehusa strategiija 2020–2030 várás	17
4.1 Universála čovdosat ja earenoamáš doaibmabijut	17
4.1.1 Ásodat	18
4.1.2 Oktasašjohtalus	18
4.2 Iešmearrideapmi, mielváikkuheapmi, oassálastin ja searvadahttin	18
4.2.1 Demokráhtalaš oassálastin	19
4.2.2 Riektesihkarvuotta	19
4.3 Buoret oktiiheiveheapmi buot dásiin	21
4.3.1 Mánáid- ja dásseárvodepartemeantta oktiiheivehanovddasvástádus	21
4.3.2 Buoret oktiiheiveheapmi direktoráhtaid gaska	22
4.3.3 Gulahallan gielddain ja fylkagielddain	22
4.3.4 Riikkaidgaskasaš ovttasbargu	23
4.4 Njeallje ángiruššansuorggi; oahppu, bargu, dearvasvuotta ja fuolahus ja kultuvra ja astoáigi	23
4.4.1 Oahppu	24
4.4.2 Bargu	25
4.4.4 Kultuvra ja astoáigi	26
5 Loahpahus	29
Mildosat	31
Deatalaš olahusat	31
Mávssolaš doahpagat	35
Gáldut ja viidásut lohkaševttohusat	36

Álggahus

Ráđđehusa višuvdna lea servodat, masa buot olbmot sáhttet oassálastit ja mas buot olbmuide addojuvvo vejolašvuohta váikkuhit servodahkii. Politihka olbmuid várás, geain lea doaibmafuotnáneapmi, galgá vuodđuduvvat dásseárvui ja ovttaárvosašvuhtii, iešmearrideapmái, mielváikkuheapmái, oassálastimii ja searvadahttimii. Dásseárvvu ovddidit nu ahte ovttaláhkásaš dáhpáhusaid gieđahallet ovttaláhkásaččat ja nu ahte lámččet dilálašvuođaid earálágášvuođaide.

Mis lea buorre vealahansuodjalus Norggas. Dásseárvo- ja vealahanlága ulbmil lea ovddidit dásseárvvu ja eastadit vealaheami. Láhka vuodđuduvvá dasa ahte buohkain galget leat seamma vejolašvuođat, vuoigatvuođat ja geatnegasvuođat, beroškeahhtá sohka bealis, fuolahusbargamušain, čearddalašvuođas, oskkoldagas, eallinoainnus, doaibmafuotnáneamis, seksuála sojus, sohka beal-gullelašvuođas, sohka bealleovdanbuktimis, agis dahje dáid vuđđosiid kombinašuvnnain.

Guoddevaš čálgoservodaga mii sáhttit olahit dušše jos fátmastit ja atnit ovttaárvosažžan olbmuid, geain lea doaibmafuotnáneapmi, dalle earjalolbmot sáhttet eallit friija ja iešheanalaš eallimiid. 2013 Norga ratifiserii ON-konvenšuvnna, mii gieđahallá daid olbmuid vuoigatvuođaid, geain leat fuotnánan doaibmanávccat (CRPD). Dat geatnegahtá Norgga bargat dan nammii ahte vuhtiiváldet daid olbmuid vuodđovuoigatvuođaid, geain lea doaibmafuotnáneapmi, ovtta dásis earáiguin. Guoddevaš servodaga ulbmilat leat meroštallojuvvon 2030 rádjai. Dat dorjot ráđđehusa áigumušaid, maid mielde buot olbmui galgá leat vejolašvuohta ovdánit ja ahtanuššat. Ii oktage galgga guđđojuvvot olggobeallái, go ollašuhhtit ON guoddevaš servodaga ulbmiliid.

Ráđđehus áigu ovddidit jierpmálaš árgabeaivvi olbmuide, geain lea doaibmafuotnáneapmi. Strategiija galgá ovddidit dásseárvvu ja ovttaárvosaš vejolašvuođaid oahpu, barggu, ásodaga, dearvasvuođa- ja fuolahusbálvalusaid ja kultur- ja astoáigedoaimmaid dáfus. Olbmot geain lea doaibmafuotnáneapmi galget fátmastuvvot ja sáhttet oassálastit servodahkii olles eallima. Olbmui geain lea doaibmafuotnáneapmi galgá leat iešmearrideapmi ja váikkuhanváldi beaivválaš doaimmaide ja fáaldagaide, vai sáhttet guoddit ovddasvástádusa iežaset eallimiin.

Dát strategijja galgá gustot áigodaga 2020–2030. Ráđđehus áigu 2019 ráhkadit doaimaplána, mas leat ángirušamat ja doaimabijut strategijja vuodul.

Ráđđehus áigu buktit ovdan stuorradiggedieđáhusa doaimahehttejuvov olbmuid vuoigatvuodain. Bargu álggahuvvo 2019 ja dan koordinere Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta.

Ráđđehus giitá Doaimahehttejuvov olbmuid oktasašorganisašuvnna, Doaimahehttejuvov olbmuid organisašuvnnaid ovttasbargoforuma ja Nuorra doaimahehttejuvov olbmuid sin veahkis strategijja ráhkadeapmái. Organisašuvnna leat veahkehan dieđuiguin, gealbbuin ja dovddiidusaiguin. Ráđđehus áigu maid ovddos guvlui deattuhit organisašuvnnaid mielváikkuheami ja gulahallama ovddidettiinis dásseárvvu ja searvadahttima.

Oslos juovlamánus 2018

Linda Hofstad Helleland
Mánáid- ja dásseárvoministtar

Anniken Hauglie
Bargo- ja sosiálaministtar

Bent Høie
Dearvašvuodaministtar

Åse Michaelsen
Boarrásiid- ja álbmotdearvaš-
vuodaministtar

Tor Mikkel Wara
Justiisa-, gearggusvuoda-
ja sisafárrenministtar

Monica Mæland
Gielda- ja ođasmahttin-
ministtar

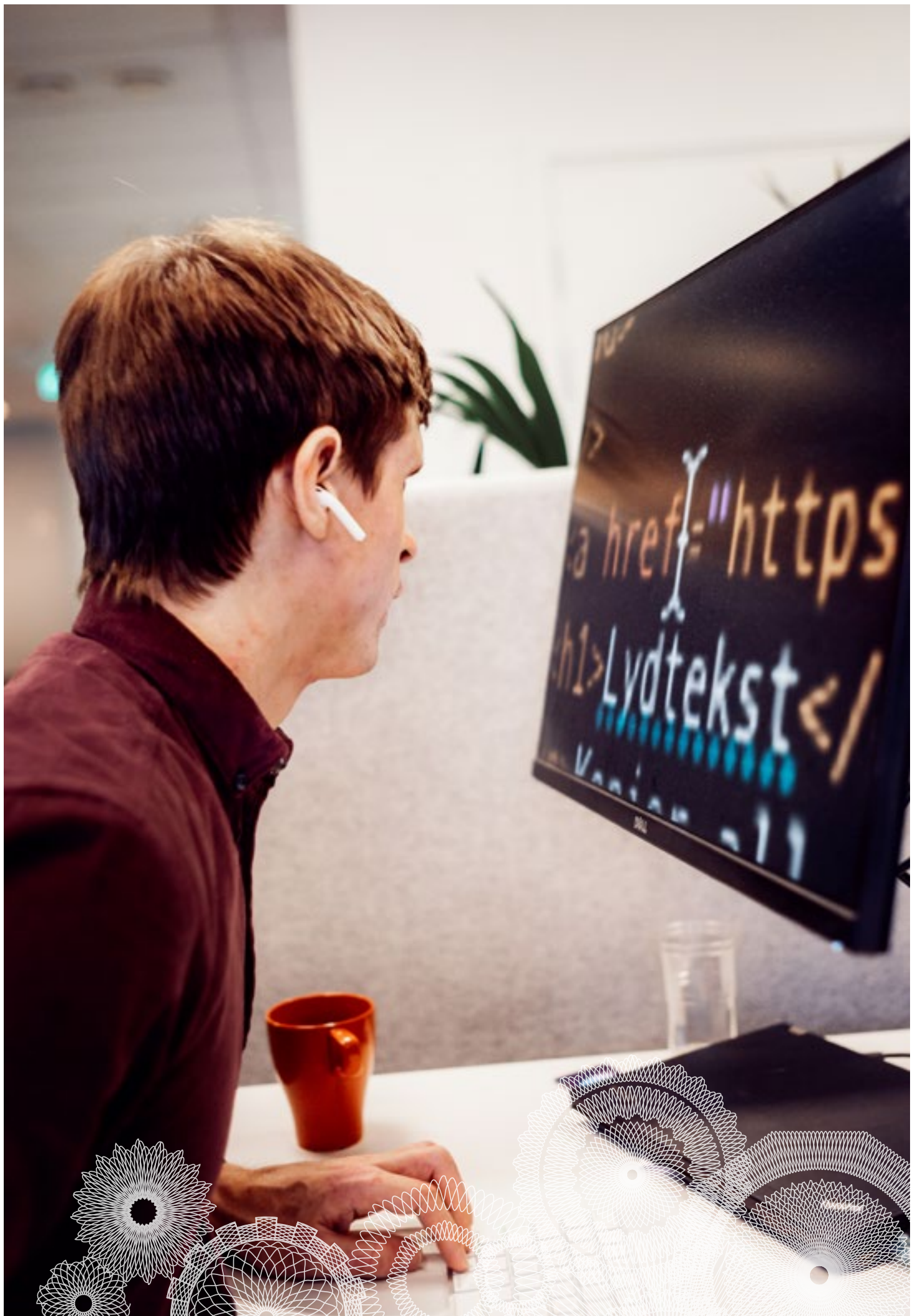
Trine Skei Grande
Kulturministtar

Jan Tore Sanner
Máhtto- ja searvadahttin-
ministtar

Jon Georg Dale
Johtolatministtar

1

Strategiija birra

Ráđđehusa višuvdna lea dásseárvosaš servodat, mas buohkat sáhttet leat mielde, váikkuhit ja eallit friija ja iešheanalaš eallimiid. Olbmot geain lea doaibmafuotnáneapmi vásihit dál cakkiiid mat hehttejit dásseárvvu. Ráđđehusa strategiija ulbmil lea jávkadit hehttehusaid ja ovddidit dásseárvvu. Áŋgiruššan juohkása guovtti oassái; bajit strategiijas ovdanbuktojuvvo ráđđehusa višuvdna ja politihkka áigodaga 2020–2030 várás ja doaibmaplánas leat konkrehta doaibmajut 2019.

2008 ásahuvvui láhka, mii gieldá vealaheami doaibmafuotnáneami dihtii (vealahan- ja olámudoláhka), ja dat lei deatlaš olahus. Nu lei maid 2013 ON-konvenšuvdna, mii giedahallá daid olbmuid vuoigatvuođaid, geain leat fuotnánan doaibmanávccat (CRPD). Ođđa dásseárvo- ja vealahanláhka mearriduvvui 2017 ja gusto ođđajagimánu 1. b. 2018 rájes. Lága ulbmil lea ovddidit dásseárvvu ja eastadit vealaheami makkárga vuođu geažil.

Ráđđehus áigu bargat dan ovdii ahte politihka hábmemis váldet vuhtii gustojeaddji lága, njuolgadusmearrádusaid ja ON-konvenšuvnna daid olbmuid vuoigatvuođain, geain leat fuotnánan doaibmanávccat (CRPD). Mánáid- ja dásseárvo-departemeanttas lea ovddasvástádus koordineret barggu.

1970-logus viiddiduvvui fuolahus ja dikšu viidát servodatjurddašeami vuođul. Biddjojuvvui eanet deaddu dasa, ahte servodaga geatnegasvuohta lea unnidit hehttehusaid. Dát deattastuvvui vel eambo 1990- ja 2000-logus go politihka hábmemis ja doaibmajuid vuođđun atnigohte doaibmahehttejumi gorálaš áddejupmi. Ráđđehus áigu ain bargat dan ovdii ahte stáhta eiseválddiid gaskkas viidábut cieggá gorálaš áddejupmi doaimahehttejumis ja dan čuovvumušain. Mánáid- ja dásseárvodepartemeanttas ja Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhtas (Bufdir), lea ovttas earenoamáš ovddasvástádus dás.

Politiikka ja eallineavttut leat positiivvalaččat gárggiidan daid olbmuid guovdu, geain leat fuotnánan doaibmanávccat. Nu lea máŋgga suorggis, muhto leat ain deatlaš hástalusat, mat laktásit dásseárvosaš vejolašvuođaide ohppui, bargoeallimii searvamii, buriid dearvasvuođa- ja fuolahusbálvalusaide ja kultur- ja astoáige-fálaldagaide, mat leat álkit olámuttos. Olbmot geain lea doaibmafuotnáneapmi deivet hehttehusaid, go doibmet iešguđet birrasiin ja erenoamážit dásis nubbái sirdašuvadettiin. Das sáhtta leat sáhka sirdáseamis mánáidgárddis skuvlii, skuvllas alitohppui ja/dahje bargui. Hehttehusat sáhttet maid badjánit go fárrejit iežaset ruktui, go lotnahuvvet fuolahus- ja dearvasvuođabálvalusat dahje go doaibmanákca earáhuvvá. Juos olbmot geain lea doaibmafuotná-

neapmi galget oazžut buriid sirdašumiid, de fertejit iešguđet hálldahusdásit ja -suorggit ovttasbargat. Buorre ovttasbargu veahkeha duddjot ollislaš-vuođa ja oktasašvuođa earjalolbmo árgabeaivái.

Buorre oktiiheiveheapmi lea vealtameahttun, vai sáhtta spáitilit duohtan dahkat ráđđehusa višuvnna, man mielde servodat lea buohkaid várás. Sektorat ja hálldahusdásit fertejit oktiiheivehit viggamušaideaset vai olahit dásseárvvu ulbmila. Olbmot geat dárbbasit veahki iešguđet instánsain ja etáhtain eai galgga vásihit ahte sin eallinkvaliteahhta ja oassálastin- ja searvanvejo-lašvuohta heajuduvvo váilevaš oktiiheiveheami geažil.

Dát strategiija govvida ráđđehusa politihka, maiguin ovddidit dásseárvvu daid olbmuid, gain lea doaibmafuotnáneapmi, áigodagas 2020–2030. Ángiruššan galgá gehččojuvvot logijagiperspek-

tiivvas ja vuodđuduvvá čuovvovaš njealji geađgejuolggi ala:

1. Ovddidit sihke universála čovdosiid ja earenoamáš doaibmabijuid.
2. Bargat iešmearrideami, mielváikkuheami, oassálastima ja searvadahttima ovdii.
3. Buoridit oktiiheiveheami buot dásiin.
4. Njeallje ángiruššansuorggi; oahppu, bargu, dearvvasvuohta ja fuolahus ja kultuvra ja astoáigi.

Ráđđehus áigu 2019 ráhkadišgoahit doaimaplána strategiija vuodul. Strategiiain bargadettiin ráđđehus lea ožžon ollu veahki das ahte organisašuvnnat leat árvoštallan makkár hástalusat ain leat. Oktavuolta organisašuvnnain joatkašuvvá go ráhkadišgohtet doaimaplánaid, main leat doaibmabijut mat dustejit dáid hástalusaid.

2

Ráđđehusa višuvdna: dásseárvosaš servodat

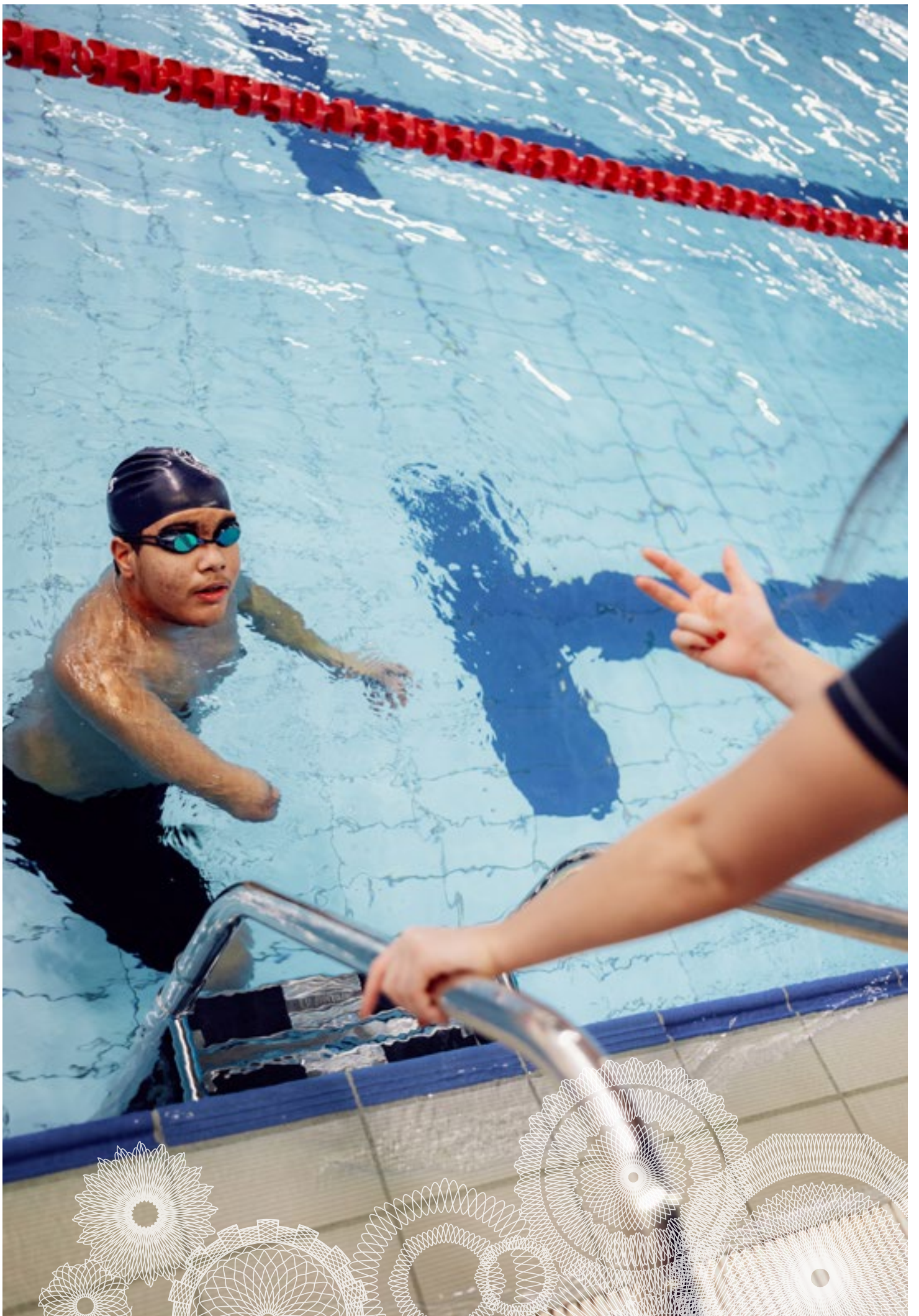

Oahppu ja bargu lea juksanmearri mii eanaš olbmui lea, ja sin vuordámuššan lea eallit friija ja iešheanalaš eallima. Ráđđehus áigu láchčit

dilálašvuodaid dasa ahte olbmot geain lea doaimbafuotnáepmi sáhttet váldit oahpu, oassálastit bargoeallimii ja árgabeaieallimii nugo earátge.

Ráđđehus dáhttu ahte:

- Olbmot geain lea doaimbafuotnáepmi galget oažžut ollašuhthuvvot ja vuhtiiváldojuvvojit vuodđodási olmmošvuoigatvuodaideaset, maidda čujuhit ON-konvenšuvnnas daid olbmuid vuoigatvuodain, geain leat fuotnánan doaimbanávccat.
- Olbmui geain lea doaimbafuotnáepmi galget, nugo buohkain earáinge, leat ovttá dásis olámuttos almmolaš fáaldagat ja servodaga institušuvnnat. Sis eai galgga leat hehttehussan fysalaš dilálašvuodát, biras, bálvalusaid lágideapmi eaige teknihkalaš čovdosat.
- Olbmui geain lea doaimbafuotnáepmi galgá leat seamma vejolašvuohta go earáinge beassat leat mielde ja oassálastit buot servodatsurggiide ovttárvosaš vugiin. Sin eai galgga hehttet fysalaš dilálašvuodát, ahte vejolašvuodát eai leat olámuttos, ássandilit eaige vealaheaddji miellaguottut.
- Galget leat alla gáibádusat universála hábmemii ja dasa ahte buot lea olámuttos go ásodagat, álbmotvistit, infrastruktuvra ja ealáhusguovllut huksejuvvojit. Earenoamážit galget oahpahušvistit vuoruhuvvot.
- Olbmot geain lea doaimbafuotnáepmi galget vásihit oadjebas lagasbirrasiid ja báikegottiid mat láchčtet buohkaide vejolašvuodaid buđaldeapmái ja oassálastimii.
- Olbmui geain lea doaimbafuotnáepmi galgá leat seamma vejolašvuohta go earáinge mearridit iežaset eallima badjel, nu ahte sáhttet aktiivvalaččat leat mielde hábmemin iežaset árgabeaivvi fáaldagaid, bálvalusaid, láchkamearrádusaid ja politihka, ja galget oažžut doarjaga dasa, jos dárbbášit.
- Dat, mii mánnái lea buoremus, galgá leat vuodđojurddan go bargat mánáiguin, geain lea doaimbafuotnáepmi.
- Politihka, doaimbajibut ja bálvalusat mat gusket olbmui geain lea doaimbafuotnáepmi, galget leat buoremus lági mielde koordinerejuvvon ja oktiiheivehuvvon. lešguđet suorggit galget ovttasbargat go nuppi suorggi bálvalus lea eaktun dasa, ahte earjalolmmoš oažžu ollašuhthuvvot iežas vuoigatvuodaid nuppi suorggis. Jođiheddjiin lea váldoovddasvástádus sihkkarastit buriid oktiiheiveheami ja koordinerema rutiinnaid.

3

Riekterámmat

3.1 Riikkadási riekterámmat

Riikkadási riekterámmat stivrejit ráđđehusa politihka. Daid olbmuid dásseárvu, geain lea doaibmafuotnáneapmi, lea nannejuvvon norgga láchkamearrádusain, earret eará Vuodđolága nuppástusain, ođđa dásseárvo- ja vealahanlágas ja plána- ja huksenlágas.

Vuodđoláhka

Stuorradikki mearrádusain miessemánu 13. b. 2014 dievasmahttojuvvui Vuodđoláhka mánggáin olmmošvuoigatvuođain. Dásseárvoprinsihppa ja vealatkeahtesvuođa prinsihppa váldojuvvojedje mielde Vuodđolága § 98:i dajaldagáin: *«Buohkat leat lága ovddas ovttaláhkásaččat. Ii oktage olmmoš galgga gillát eahpeáššálaš iige heivetmeahttun erohusmeannudeami.»* Eará vuodđoláhkamearrádusat main lea mearkkašupmi go fuolahit dásseárvvu olbmuid geain lea doaibmafuotnáneapmi leat earret eará § 102 mii gieđahallá rievtti priváhtaellimii ja bearašeallimii ja § 104 mánáid vuoigatvuođaid birra.

Dásseárvo- ja vealahanláhka

Ođđa dásseárvo- ja vealahanláhka mearriduvvui 2017. Lága ulbmil lea ovddidit dásseárvvu ja eastadit vealaheami earret eará doaibmafuotnáneami geažil. Láhka gielddá njuolgadis ja eahpenjuolgadis vealaheami fuotnánan doaibmanávccaid geažil, ja

geatnegahtta almmolaš eiseválddiid, bargoadiid ja earáid álggahit doaibmabijuid, mat ovddidit dásseárvvu.

Lágas leat sierra mearrádusat, main geatnegahttet heiveheami ja universála hábmema ja árrjalaččat lasihit universála hábmema. Dain lea earenoamáš mearkkašupmi dásseárvobargui olbmuid guovdu, geain lea doaibmafuotnáneapmi.

Plána- ja huksenláhka

Plána- ja huksenláhka gáibida ahte universála hábmema prinsihppa galgá vuhtiiváldojuvvot iešguđetge huksendoaibmabijuid plánemis ja gáibádusain. Dásseárvo- ja vealahanlágas meroštallojuvvo universála hábmen ná: *«fysalaš dilálašvuođaid váldočovdosa hábmen dahje heiveheapmi [...] nu ahte nu olugat go vejolaš sáhttet geavahit doaimmaid dábálaš funkšuvnnaid, leaš dal doaibmafuotnáneami dahje ii».*

Plána- ja huksenláhka geatnegahtta maiddá buohkaid, geat buktet ovdan plánaevttohusaid, láchit dilálašvuođaid mielváikkuheapmái. Gielddas lea lága vuodul sierra ovddasvástádus sihkarastit aktiiva mielváikkuhanvejolašvuođa joavkkuide, mat dárbbasit earenoamáš heiveheami. Gielddas galgá maiddá sihkarastit ahte joavkkuide ja beroštumiide geat eai nákke oassálastit njuolga, fuolahuvvojit buorit mielváikkuhanvejolašvuođat eará vuogi mielde.

3.2 Riikkaidgaskasaš riekerámmat

Riikkaidgaskasaš riekerámmain lea mearkkašupmi Norgga politihkkii mainna ovddidit daid olbmuid dásseárvvu ja vealatkeahthesvuoda, geain lea doaibmadássi fuotnánan. Guovddážiis leat ON ja Eurohpáráđi konvenšuvnnat ja EU direktiivvat.

ON-konvenšuvnnat

Norga ratifiserii ON-konvenšuvnna daid olbmuid vuoigatvuođain, geain leat fuotnánan doaibmanávccat (CRPD) 2013. Konvenšuvdna galgá váfistit olmmošvuoigatvuođaid ovttaláhkásaš fuolaheami olbmuide, geain leat fuotnánan doaibmanávccat. Konvenšuvnna ovdasártnis celko ahte olbmuid vealaheami, geain leat fuotnánan doaibmanávccat, rihkku olbmo siskkimuš árvvolašvuoda ja árvvu.

Konvenšuvdna sisdoallá mánga mearrádusa, mat aiddostahttet guđe láhkai olmmošvuoigatvuođat galget áddejuvvot ja ollašuttuojuvvot olbmuid guovdu, geain leat fuotnánan doaibmanávccat. Konvenšuvdna lea norgga rievttis ollašuttuojuvvon transformašuvnna bokte, nu ahte earenoamážit dásseárvo- ja vealahanlágas, muhto maiddáai eará láhkamearrádusain, leat nannejuvvon láhkamearrádusat mat ollašuttet lága gáibádusaid.

Dán ON-konvenšuvnna lassin, mii earenoamážit gusto olbmuide, geain leat fuotnánan doaibmanávccat, lea Norggas eará ON-konvenšuvnnaid vuođul geatnegasvuođat bargat daid olbmuid dásseárvvu ovdii, geain leat fuotnánan doaibmanávccat. Dat gusto earret eará konvenšuvdnii siviila ja politihkalaš vuoigatvuođain, konvenšuvdnii ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođain, nissonkonvenšuvdnii ja mánáidkonvenšuvdnii.

Eurohpáráđi konvenšuvnnat

Norga ratifiserii Eurohpá olmmošvuoigatvuođaid konvenšuvnna (ECHR) 1952. Konvenšuvdna lea nannejuvvon norgga láhkan olmmošvuoigatvuođaid lága § 2 bokte, ja konvenšuvdna galgá vuostálasvuođadilis mannat eará lágaid mearrádusaid ovddabeallai, gč. Olmmošvuoigatvuođaid lága § 3. Konvenšuvnnas leat moanat mearrádusat, main lea mearkkašupmi dásseárvobargui daid olbmuid guovdu, geain leat fuotnánan doaibmanávccat. ECHR artihkkala 14 mielde galget konvenšuvnna vuoigatvuođat váfistuvvot almmá

vealatkeahttá dárkilut vealahanvuodđosa geažil. Eurohpá olmmošvuoigatvuođaid duopmostuollu (EOD) lea eaktudan ahte artihkal 14 suodjala vealaheami vuostá «disabilities» geažil.

Daid olbmuid vuhtiiváldin, geain lea doaibmafuotnáneapmi, lea mielde mángga konvenšuvnnas, earret eará Eurohpáráđi konvenšuvnnas, mii gieđahallá mo eastadit ja vuostálastit veahkaválddi nissoniid vuostá ja lagaš gaskavuodain, man Norga ratifiserii 2017. Konvenšuvnna ulbmil lea eastadit ja vuostálastit buot lágan veahkaválddi nissoniid vuostá ja veahkaválddi lagaš gaskavuodain, suodjalit nissoniid vuoigatvuođaid geat leat suojeheamet dakkár illastemiid vuostá ja ovddidit riikkadási ja riikkaidgaskasaš ovttasbarggu illastemiid vuostá. Konvenšuvnnat leat maiddáai deatalaččat, go vuostálastit veahkaválddi nissoniid vuostá geain leat fuotnánan doaibmanávccat.

EU

EU lea mearridan, ja Eurohpá kommišuvdna lea ovddidan direktiivaevttohusaid, mat njuolga gustojit olbmuide, geain lea doaibmafuotnáneapmi, ja maid plánaáigodagas áigot laktit EEO-soahpamuššii ja ollašuttit norgga rievttis.

Web Accessibility Directive (WAD) gáibida almmus neahttasiiduid ja mobiilaaplikašuvnnaid, ja geatnegahtta almmolaš doaimmaid atnit almmus IKT-čovdosiid. Direktiiva galgá plána mielde laktojuvvot EEO-soahpamuššii, ja gáibida ahte dárbbášlaš láhka- ja láhkaásahusnuppástusat dahkkojuvvot ee. dásseárvo- ja vealahanlágas, vealahanáittardeaddjilágas, ja velá láhkaásahusas informašuvdna- ja kommunikašuvdnateknologalaš (IKT) čovdosiid universála hábmema birra. Lea vurdojuvvon ahte Stuorradiggi gieđahallá láhkaárvalusa dan birra dán stuorradiggeáigodagas.

Eurohpá kommišuvnna direktiivaevttohus dan birra, ahte gálvvut ja bálvalusat galget leat daid olbmuid olámuttos, geain lea doaibmafuotnáneapmi, European Accessibility Act (EU-AA) (Olámuddodirektiiva), lea nubbi direktiiva, mas šaddet njuolga váikkuhusat olbmuide, geain lea doaibmafuotnáneapmi. Direktiivaevttohusas leat árvalan mearrádusaid, main gáibidit universála hábmema almmolaš háhkamiin, ja maiddáai ahte devdet dakkár geatnegasvuođaid. Direktiivva

ulbmil lea lágideat váldobuktagiid ja bálvalusaid
geavaheddjiid olámuddui ja dainna lágiin oažžut
servodaga fátmastit buohkaid ja ovddidit
dásseárvvu olbmuid geain lea doaimafuotná-
neapmi. Ii leat čielggaduvvon goas Sturradiggi
giedahallá lánkaárvalusa direktiivva ollašuttimis.

4

Ráđđehusa strategiija 2020–2030 várás

Ráđđehusa strategiijas, mainna ovddidit dásseárvvu olbmuid geain leat doaibmafuotnáneamit, leat njeallje geađgejuolggi:

1. Ovddidit sihke universála čovdosiid ja earenoamáš doaibmabijuid.
2. Bargat iešmearrideami, mielváikkuheami, oassálastima ja searvadahttima ovdii.
3. Buoret oktiiheiveheapmi buot dásiin.
4. Njeallje áŋgiruššansuorggi; oahppu, bargu, dearvvasvuohta ja fuolahus ja kultuvra ja astoáigi.

4.1 Universála čovdosat ja earenoamáš doaibmabijut

Lea dárbbášlaš atnit viidát fáttmasteaddji doaimbajuid, maiguin geahpedit hehttehusaid ja ráhkadit ovttaláhkásaš vejolašvuođaid ja dásseárvvu. Nuppit leat oaiwvilduvvon eankilolbmuid, nuppit joavkkuid geain lea doaibmafuotnáneapmi ja nuppit leat dábálaš doaibmabijut olles veahkadahkii. Doaimbajut galget ovddidit dásseárvvu doaimahehttejuvvon olbmuid ja addit geahpaset árgabeaivvi buot ássiide.

Universála hábmen lea strategiija, man vuodul plánejit ja hábmejit buktagiid ja birrasiid, nu ahte servodat fáttmasta buohkaid. Dainna olahit oppalaš servodatkvalitehta mii lea ávkin buot geavaheddjiide almmá dagatkeahttá vuolitvuođamearkkaid dahje vealaheami. Válđočovdosiid galget eatnašat sáhttit atnit, geahčakeahttá doaibmafuotnáneapmái. Birrasiid universála hábmen lea sierra ulbmil, muhto universála hábmen veahkeha maid olahit eará ulbmiliid eallineavttuid, dásseárvvu, dearvvasvuođa, fysalaš buđaldemiid, birrasa dáfus jna.

Ráđđehus bargá doaimmaplána mielde, mii lea ráhkaduvvon universála hábmema várás áigodahkii 2015–2019. Ráđđehus áigu ain ovddidit servodaga universála hábmema. Dat galgá láhčit buohkaid olámuddui earret eará oahpahušvistiid, ásodagaid ja infrastruktuurra. Universála hábmen galgá leat árrat mielde plánenproseassas, go hábmejit gávpot- ja ássanguovlluid.

Earenoamážit hábmejuvvon doaimbajut, maiguin unnidit hehttehusaid ja veahkehit birget vaikko doaimmadássi lea fuotnánan, leat deatalaččat, ovdamearkka dihte teknihkalaš veahkeneavvut, earenoamáš bálvalusat dahje bálvalusortnegat, heivehuvvon ásodagat ja vistit dahje dihto ulbmiliid ruhtadanortnegat.

Dakkár doaibmabijut árvvoštallojuvvojit ja ovd-
diduvvojit jeavddalaččat. Dábálaš ja earenoamáš
doaibmabijut árvvoštallojuvvojit ollislašvuohtan,
oažžun dihtii nu buori dásseárvvu go vejolaš,
ja vai olbmot geain leat doaibmafuotnáneamit,
oččošedje ovttaláhkásaš vejolašvuođaid, earret
eará ásodagaide ja oktasašjohtalusii.

4.1.1 Ásodat

Oadjebas ja buorre ásodat lea deatalaš eallinkva-
litehttii ja servodahkii oassálastimii. Riikkadási
strategiija ásodatsosiála barggu *várás Ásodat čálggu
várás* (Bolig for velferd) lea bajit, mángga suorggi
ja guhkesáigásaš strategiija ásodatsosiála barggu
várás. Ulbmilin lea ahte veahki dárbbášeaddjit, geat
leat viessomárkanis, galget oažžut veahki háhkat, ja
doalahit heivvolaš ásodaga. Olbmot geain lea doai-
bmafuotnáneapmi sáhttet dárbbážit veahki háhkat
ásodaga ja hálddažit ásodaga doallama.

Guđa proseanttas ruovttudoaluin, main ássat
olbmot geain leat doaibmafuotnáneamit, mitalit
ahte sii dárbbášivčče heivehuvvon ásodaga, muhto
dálá dilis sis ii leat dat (Statistihka guovddáš-
doaimmahaga SSB eallineavttuid guorahallan
2015). Ruovttudoaluin main ássat olbmot geain
leat lihkanaváttisvuođat, leat 53 proseanttas
boardagat dahje tráhpát ásodaga uskkádagas, ja
dát guoská 62 prosentii buot ruovttudoaluin.

Almmolaš čielggadus *På lik linje* (NOU 2016:17)
čájeha ahte daid olbmuid ássandilli, geain leat
doaibmahehttejumit, lea buorránan ovddasvástá-
dusodastusa olis. Muhto olbmot geain leat doai-
bmahehttejumit ássat ain eará láhkai go eará
veahkadat. Veahkadagas oppalaččat eaiggáduššet
gávccii olbmo logi olbmossat iežaset ásodaga. Olbmot,
geain leat doaibmahehttejumit, hui hárvve eaiggá-
duššet ásodagasat.

Ásodat lea priváhta ovddasvástádus. Seammás
veahkehit almmolaš váikkuhangaskaomiiguin ovd-
didit buriid ásodatfálaldagaid. Huksenteknikkalaš
láhkaásahus (TEK) bidjá uhcimusgáibádusaid
visttiid kvalitehttii, áimmahuššan dihtii deatalaš
geavaheaddji- ja servodatberoštumiid. TEK bidjá
earret eará gáibádusaid universála hábmema ja
olaheami, áibmokvaliteahta ja čuovgga hárrái.
TEK gáibádusat olaheami hárrái leat deatamos

doaibmabijut, go huksehit eambo ásodagaid, mat
leat olámuttos.

Stáhta movttiidahtta doallat buori huksenkvali-
teahta maiddái ruđalaš doarjagiiguin, nu mo
Viessobánkku doarjagiin, maid addet heaissaid
bijaheapmái huksema maŋŋá. Gielddat galget
veahkkin ordnet ásodagaid sidjiide geat eai nagot
ieža dan dahkat, maiddái ásodagaid mat leat
earenoamážit heivehuvvon sidjiide geat dárbbážit
heivehusaid doaibmafuotnánemiid dihtii.

4.1.2 Oktasašjohtalus

Buorre kollektiivajohtalus lea deatalaš buoh-
kaide. Universála hábmen dahká ahte johtalus-
suorgi dađistaga šaddá buorebut daid olbmuid
olámuddui, geain lea doaibmadási fuotnánan.
Nasionála johtalusplána oasseulbmilin lea bargat
universálalaččat hábmejuvvon johtingollosiid
ovdii. Bussiid ja togaid hábmen ja vuordinsajiid ja
terminálaid ođasmahttin leat leamaš vuoruhuvvon
áŋgiruššansuorggit. Seammás lea dárbbálaš
ollislaščabut áŋgiruššat vai johtingollosat laktásit
njuovžilit nubbi nubbái. Njuovžilis johtingollosiid
ollašuhhtin bidjá garra gáibádusaid stáhta etáh-
taid ja doaimmaid, gielddaid, fylkkagielddaid ja
priváhta oassádalliid ovttasbargui.

Sidjiide geat eai sáhte geavahit dábálaš johtalus-
vuogádaga, fállujuvvojit iešguđetlágan veahkke-
neavvut, nugo doarjja bargo- ja oahppomátkkiide
ja doarjja biilla háhkamii.

4.2 lešmearrideapmi, mielváikkuheapmi, oassálastin ja searvadahttin

lešmearrideapmi, mielváikkuheapmi, oassálastin
ja searvadahttin galget leat vuodđun, go hábmet
politihka olbmuid várás geain lea doaibmafuot-
náneapmi. Juohkehaččas galgá leat vejolašvuohta
eallit friija ja iešheanalaš eallima, mas leat válljen-
munit ja oktagaslaš doarjja. Galget leat buorit
mielváikkuheami ja oassálastima vuogádagat.

Olbmot leat servodaga deatalaččamus valljodat.
Vuđolaš eaktun dasa ahte buohkat sáhttet searvat
ja ávkkástallat vejolašvuođaiiguin maid servodat

addá, lea ahte fátmmastit buohkaid buot servodataarenaide nu ahte sii sáhttet oassálastit arenaide nu iešheanalaččat go vejolaš. Olbmui geain lea doaibmafuotnáneapmi leat vásáhusat, mat leat deahtalaččat servodaga ovdáneapmái. Mielváikkuheapmi buot dásiin lea mávssolaš, vai oaidnit čuolmmaid ja sáhttit ollašuhhtit doaibmajuid ja čovdosiid. Danne lea mielváikkuheamis stuorra mearkkašupmi áššiin, mat gusket ovt-taskas olbmuid dahje olmmošjoavkkuide.

4.2.1 Demokráhtalaš oassálastin

Norgga demokratiija addá riikkaássiide eatnat váikkuhanvejolašvuodaid. Dát guoská sihke formála oassálastinkanálaide, nugo válgaoassálastimii ja politihkalaš organisašuvnnaide searvamii miellahtun, ja eahpeformála kanálaide oassálastimii nugo ovdamearkka dihte akšuvnnaide ja almmolaš digaštallamii. Dat leat oassálastinkanálat mat vuolggasajis leat rahpasat buohkaide. Vaikko buohkain leat ovttaláhkásaš formála vejolašvuodát, de vealtameahttumit eai leat buohkain duodalaš vejolašvuodát olahit politihkalaš vuogádaga.

Oažžun dihtii mielváikkuheami ja oassálastima departemeanttat lágídit jeavddalaččat čoahkimiid daid olbmuid organisašuvnnaiguin, geain leat doaibmafuotnáneapmi. Direktoráhtat, nugo Bargo- ja čálgodirektoráhtta, Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhtta, Dearvasvuodadirektoráhtta, Oahpahusdirektoráhtta, Viessobánku ja Geaidnodirektoráhtta, leat maid dáid vuodđudan oktavuodáforumiid ja geavaheaddjiráđiid. Raporta *Deltakelse og mangfold*¹ addá oppalašgeahčastaga maid departemeanttat dahket konkretalaččat iežaset ovddasvástádussurggiin olbmuid ovdii geain leat doaibmafuotnáneapmi.

Buot gielddat ja fylkkagielddat galget ásahit ráđi olbmuid várás, geain lea doaibmafuotnáneapmi. Ráđđi lea gielddastivrra ja fylkkadikki ráđđeaddi orgána. Ráđđi galgá buktit cealkamušaid áššiin, maid gielddastivrra dahje fylkkadiggi galgá giedahallat ja mat gusket olbmuid geain lea doaibmafuotnáneapmi, ja sáhttá maid

ovddidit áššiid iežas álgagiin. Plána- ja huksenlága vuodul leat buohkat, geat ovddidit plánaid, geatnegahttojuvvon sihkkarastit guoskevaččaid mielváikkuheami, ja gielddat leat earenoamážit geatnegahttojuvvon lámhit dilálašvuodaid olbmuid mielváikkuheapmái, geat ieža eai nagot oassálastit.

Mielváikkuhanortnegiin galgá sihkkarastit, ahte olbmot geain lea fuotnánan doaibmadássi, besset viidát, rahpasit ja álkít olahit mielváikkuheami áššiin, mat gusket sidjiide, nu ahte áššiin leat buoret dieđut ovdal go gielddastivrra dahje fylkkadiggi dahká mearrádusa. Gielddat ja fylkkadikkit dahket eatnat mearrádusaid main lea mearkkašupmi olbmuid geain lea doaibmafuotnáneapmi. Ortnegein sihkkarastet ahte ráđi bokte olbmot, geain lea doaibmafuotnáneapmi, besset buktit ovdan oainnuset ja veahkehit áššái buktit vuđolaš dieđuid ovdal go dat mearriduvvo. Gielddat ja fylkkadikkiid geatnegasvuohka vuodđudit ráđi olbmuid geain lea doaibmafuotnáneapmi nannejuvvo ođđa gielddastivrra mii bohtá fápmui 2019. Láhkásahus mas leat dárkilut mearrádusat ráđi ektui, mii ásahuvvo olbmuid várás, geain lea doaibmafuotnáneapmi, bohtá maid fápmui 2019.

4.2.2 Riektesihkarvuohka

Luohttámuš politiijaide, duopmostuoluide ja riektedoibmii lea allat veahkadagas, ja Norga lea bajimus riikkaid gaskkas riektesihkarvuodasuorggis.² Liikká čujuhit moanat raporttat ahte olbmui, geain leat doaibmafuotnáneapmi, leat riektesihkarvuoda hástalusat.³ Ollugat, geain leat fuotnánan doaibmanávccat, leat sorjavaččat heiveheamiin juos galget spáhttilit sáhttit geavahit vuoigatvuodaideaset. Riektesihkarvuodadáhkadusat gustojit dattetge buot servodatlahtuide.

Olbmot geain lea doaibmafuotnáneapmi sáhttet leat eambo suojeheamet veahkaválddi vuostá, go eará veahkadat. Mánge dilálašvuoda, earret eará sierranas eallindilli ja sorjavašvuohka eará olbmuid veahkis ja doarjagis, lasihit vára gillát fysalaš ja psyhkalaš veahkaválddi. Olbmot geain

1 *Deltakelse og mangfold – regjeringens innsats for personer med funksjonsnedsettelse 2014–2017*. Barne- og likestillingsdepartementet 2017. (Oassálastin ja mánggadáfotvuohka – ráđđehusa ánggiruššan olbmuid várás geain leat doaibmafuotnáneapmi 2014–2017. Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta 2017.)

2 The World Justice Project, *Rule of Law Index 2017–2018 (Máilmmi vuoigalášvuoda projeakta, Riektesihkarvuoda indeaksa 2017–2018)*

3 Olsen et al. 2016, ja Nordlandsforskning (2018), *Rettsikkerhet – likeverd og likeverdig behandling (Riektesihkarvuohka ja ovttaárvosaš giedahallan)*

leat doaimbafuotnáneamit sáhttet leat eambo suojeheamet dearvvasvuoda- ja fuolahussuorggi bargiid veahkaváldegeavaheami ektui.⁴ Guorahallamat vedjet čujuhit dan guvlui ahte mánáin, geain leat kronalaš buozalmasvuodat dahje eará doaimbafuotnáneamit, lea liigevárra gillát veahkaválldi váhnemiin.⁵

Ollu áššit sáhttet čilget ahte olbmot geain lea doaimbafuotnáneapmi leat eambo suojeheamet. Mearkkašahtti oassi sis geain lea doaimbafuotnáneapmi, leat sorjavaččat sus, gii dahká veahkaválldi ja/dahje sorjavaččat almmolaš bálvalusain, veahkis dahje divššus. Dakkár sorjavašvuotta mielddisbukta mearkkašahtti fápmoerohusa ja lasi suojehisvuoda. Muhtimat orrot ásašusa dahje ássansearvevuodas ja gillájit veahkaválldi nuppiin ássiin. Mánnggas, earenoamážit olbmot geain leat fuotnánan kognitiiva doaimbafuotnáneapmi, leat velá sirrejuvvon. Danne sáhtta leat vierrásiidda váttis áicat mii dáhpáhuvvá.

Váilevaš diehtu rájaid bidjameis sáhtta dahkat váttisin áddet ja ovdanbuktit ahte illasteapmi lea dáhpáhuvvon. Gulahallannávccaid ja -vejolašvuodaid geažil sáhtta maid leat hástalus muitalit mii lea dáhpáhuvvon, nu ahte earát áddešedje. Earenoamážit jos hearckes rávesolbmot, geain leat fuotnánan kognitiiva doaimbafuotnáneapmi, ja geat sáhttet leat vásihan, dahje leat gártán oaidnit seksuálaláhkarihkkosiid, vuolledábiid soardima, illasteami lagaš gaskavuodain, goddima dahje rumašroasmohuhttima, de sii galget gažaduvvot heivehuvvon gažadeami.⁶ Heivehuvvon gažadeamiid lágida stáhta mánáidviesuin politiijadutki, geas lea earenoamáš oahppu.

2017 lágidedje mánáidviesuin oktiibuot 135 gažadeami olbmui, geain leat fuotnánan kognitiiva doaimbafuotnáneapmi. Oktiibuot lágidedje dan jagi 6443 heivehuvvon gažadeami mánáidviesuin.

Leat maid hábmejuvvon eará proseassanjuolgadusat, maiguin áimmahuššet daid olbmuid beroštumiid ja vuoigatvuodaid, geain leat fuotnánan kognitiiva doaimbafuotnáneapmi. Dain sáhtta namuhit vejolašvuoda oažžut nammaduvvot advokáhta oktasašgotti rehkega ala, ja ahte sáhtta váldit mielde oskkáldasolbmuid gažadeamiid geavahit vihtandoarjaga. Juos olbmot geain leat mearkkašahtti sárdnun- ja gullanváltut leat ášše-oasálažžan, áššedovdin dahje vihtanin diggeáššiin, de máksá oktasašgoddi dulkka goluid.⁷

Lea váttis árvoštallat leago stuorát vai uhcit oassi olbmui, geain leat kognitiiva doaimbafuotnáneapmi, geat gártet ránggáštusrievtti doaimmaide, go veardida veahkadaga ektui muđui. Norgga ja riikkaidgaskasaš dutkosat leat čájehan ahte kognitiiva váillit, main lea IQ vuollái 70, dihtto 7–29 proseanttas representatiiva giddagaspopulašuvnnain.⁸ Dáid dilálašvuodaid dutkosis Norggas čájehit seammasullasaš logut 10,8 proseantta.⁹ Ránggáštusáššiid lohku, main psyhkalaš doaimbafuotnáneapmi lea áigejuvvo dilis fáddá, lea birrasii 1000 ášši jahkásaččat.¹⁰

Kriminálafuolahus galgá láchit bálvalusaid, maidda fánnggain geain leat fuotnánan doaimbafuotnáneapmi, leat vuoigatvuodát muđui servodagas. Giddagassii bidjameis árvoštallojuvvo juohke dubmehallan olmmoš oktagaslaččat. Praktihkalaš heiveheapmi dáhpáhuvvá dávjá ovtasbarggus dearvvasvuoda-bálvalusain. Lassin Justiisa- ja gearggusvuodadepartemeanta ja Dearvvasvuoda- ja fuolahusdepartemeanta ovtasbarget psyhkalaš buhcciid ja gárrendili hárrái giddagasain. Dearvvasvuodadirektoráhta jahkestatistihka 2016 mielde čohkkájedje 2016 norgga giddagasain 178 olbmo, geain lea doaimbafuotnáneapmi. Lohku lea lassánan ja lei 216 jagi 2017.

Seammás go olbmot geain leat fuotnánan doaimbafuotnáneapmi dávjá leat eambo suojeheamet, de

4 Gundersen, T., Farstad, G.R. & Solberg, A. (2011). *Ansvarsdeling til barns beste? Om Barn og unge med funksjonsnedsettelse i barnevernet.* (Ovddasvástádusjuohku mánáid buorrin? Mánáidvuodjalusa mánat ja nuorat geain lea doaimbafuotnáneapmi. NOVArapport 17/11. Oslo: NOVA)

5 Jones, L., Bellis, M.A., Wood, S., Hughes, K., McCoy, E., Eckley, L., Bates, G., Mikton, C., Shakespeare, T. og Officer, A. (2012). Prevalence and risk of violence against children with disabilities: a systematic review and meta-analysis of observational studies. *The Lancet*, 380(9845), 899–907. (Veahkaválldi gávdnoštupmi ja várra mánáide geain leat doaimbafuotnáneapmi: systemáhtalaš árvoštallan ja dárkonguorahallamiid metaanalysa. *The Lancet* (Snihppar), 380(9845), 899–907.)

6 Gč. ránggáštusproseassalága § 239.

7 Gč. duopmostuollolága § 137

8 Søndena, 2009

9 Søndena, Rasmussen, Palmstierna & Nøttestad, 2008

10 Gč. meroštusaš maid Nordlandsforskning lea dahkan 2018, *Riektesihkarvuotta ja ovttárvosaš giedahallan*

sáhtta leat váttis dieđihit heahtedili birra. Servodatsihkarvuoda direktoráhtta (Difi) almmuhii 2018 pilohtaprojeavtta Nød-tekst (Heahteaksta) mainna addet bealjemiiide ja hejot gulli olbmuide vejolašvuoda gulahallat njuolga heahtedieđáhusbálvalusain. Nød-tekst addá ovddalgihtii registrerejuvnon geavaheddjiide vejolašvuoda sáddet SMS njuolga 11x-nummiriidda dan sadjái go váldit oktavuoda heahtedieđáhusbálvalusain teakstatelefovna čovdosa bokte.

Oassálastimis ja searvadahttimis sáhtta maid sihkarastit ahte deatlaš servodatásahusat leat olbmuid olámuttos, geain lea doaibmafuotnáneapmi. Universála hábmen lea earenoamáš hástaleaddji muhtin visttiid guovdu, earret eará duopmostuoluid ja giddagasaid guovdu, dasgo ollu visttit leat boarrásat. Dálá visttiid leat geahččalan heivehit, ođđa diggevisttit ja giddagasat fas leat huksejuvnon universála hábmema gáibádusaid mielde. Leat bidjan veahkkerusttegiid, maiguin ordnejit jiena sidjiide, geat gullet funet, uhcimustá ovttá diggelatnii riikka iešguđege diggevisttis.

Váldeguoddi ortnet lea veahkkedoaimbaidju mii lea ásahuvvon addin dihtii dárbbášlaš doarjaga olbmuide, geat buozalmasvuoda dahje fuotnánan doaibmanávccaid dihtii eai nagot ieža áimmahuššat beroštumiideaset. Váldeguoddi sáhtta mearriduvvot áimmahuššan dihtii persovnnalaš ja/dahje ekonomalaš diliid ja galgá atnit vuolggasadjin indiviidda integriteahta, dáhtu ja sávaldagaid. 2017 loahpas ledje badjelaš 67 000 olbmos váldeguoddi, ja ledje badjelaš 47 000 váldeguoddi. Eanaš váldeguoddit gullet bearrašii dahje leat eará lagašolbmot.

Go ásahedje váldeguoddi ortnega ja ođđa váldeguoddilága 2013, de lei ulbmilin oázžut norgga rievtti ovttaláganin ON-konvenšuvnnain daid olbmuid vuoigatvuodaid hárrái, geain leat fuotnánan doaibmanávccat (CRPD). Lassin galge buoridit ovttaláhkásašvuoda rievtti ovddas ja riektesihkarvuoda. Go Riikkarevišuvdna guorahalai váldeguoddiođastusa álggaheami,¹¹ de bođii ovdan ahte eai lean doarvái bures ávkkástallan ođastusa vejolašvuodaiguin buoridit riektesihkarvuoda. Riikkarevišuvna neavvagiid guldalit alla prioriteahtain ja mánga rávvaga leat juo čuovvoluvvon.

Raporta addá buori vuoddu ovddidit váldeguoddi hálddašeami viidáseappot.

4.3 Buoret oktiiheiveheapmi buot dásiin

Buorit, njuolgguslaš ja oktilaš stivrensignálat leat eaktun dasa ahte gielddaid, fylkkagielddaid ja stáhta bálvalusaid bargit sáhttet spáitilit ja bures bargat hálddašemiin lágaid ja njuolggadusaid vuodul. Ráđđehusa áigumuš lea ahte dán strategiija vuodul buorrána oktiiheiveheapmi ja šaddá ollislut stivrejupmi. Dan ulbmilii Ráđđehus áigu deattuhtit:

4.3.1 Mánáid- ja dásseárvodepartemeantta oktiiheivehanovddasvástádus

Ráđđehus áigu čielggasmahttit Mánáid- ja dásseárvodepartemeantta ovddasvástádusa koordineren- ja oktiiheivehandepartemeantan politihkas, mii guoská olbmuide geain lea doaibmafuotnáneapmi. Dát mearkaša ahte Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta earret eará galgá:

- Diehtit makkár oppalaš dásseárvodilli lea olbmui, geain lea doaibmafuotnáneapmi. Dieđuid vuodđun galget leat departemeantaid stáhtus- ja dilleárvoštallamat, bearráigeahčču, DjO ja čoavddaloguid statistihkka iešguđet surggiin, vuolit doaimmain ja direktoráhtain.
- Koordineret barggu riikkadási strategiijain, proposišuvnain ja dieđáhusain Stuorradiggái, mat siskkildit politihka iešguđet surggiid ja doaimbajuid rastá.
- Ráhkadit lagas riikkadási strategiijaid, proposišuvnain ja dieđáhusain Stuorradiggái main lea mearkašupmi olbmuide, geain lea doaibmafuotnáneapmi, nugo ovdamearkan *Inkluderingsdugnad*¹² (Searvadahttinveahkkálasbargu) ja *Leve hele livet*¹³ (Eallit olles eallima).

11 Dok. 3:6 2017-2018, addojuvvon Stuorradiggái guovvamánu 27. b. 2018

12 <https://www.regjeringen.no/no/sub/inkluderingsdugnad/id2596993>

13 St. meld. 15 (2017-2018) *Leve hele livet. En kvalitetsreform for eldre. (St.died. 15 (2017-2018) Eallit olles eallima. Kvalitehttaodastus boarrásiid várás.)*

- Ovddidit ahte surggiid gaskasaš hástalusat gieđahallojuvvojit, ja veahkehit departemeanttaid čielggadit ovdasvástádusgaskavuodaid.
- Neavvut departemeanttaid sin barggus vai olahit dásseárvvu olbmuide geain lea doaibmafuotnáneapmi. Suorgedepartemeanttain leat ain iežaset ovdasvástádusat dásseárvvus iežaset surggiid siskkobealde ja departemeanttain lea ovdasvástádus sihkkarastit buriid dieđuid háhkama iežaset suorggis, man vuodul ovddidit politihka.
- Koordineret riikkaidgaskasaš barggu, mii laktása olbmuide, geain lea fuotnánan doaibmadássi.
- Doaimmahit ámmátolmmošjoavkku, mii ovddida sin dásseárvvu, geain lea fuotnánan doaibmadássi, ja man ulbmil lea ovddidit departemeanttaide buori gealbba politihkkasuorggi birra, ja veahkehit departemeanttaid bargat oktiiheivehuvvon vugiin.
- Láhčit dilálašvuodaid nu ahte geavaheaddjiorganisašuvnnat leat mielde váikkuheamen ja searvamin politihkka-hábmemii bissovaš jahkásaš čoahkki-miid bokte, maidda lea politihkalaš oassálastin.

4.3.2 Buoret oktiiheiveheapmi direktoráhtaid gaska

Ráđđehusa politihka olbmuid várás, geain lea doaibmafuotnáneapmi, čađahit mángga suorggis ja direktoráhtas. Suorggi guovddáš oassádallit leat Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhtta, Oahpahusdirektoráhtta, Bargo- ja čálgodirektoráhtta, Dearvvasvuodádirektoráhtta, Difi ja Viessobánku. Lassin bidjet Searvadahttin- ja mánggabealatuodádirektoráhtta, Statsbygg, Direktoráhtta huksenkvalitehta várás, Stáhta geaidnodoaimmahat, Kriminálafuolahusdirektoráhtta, Giellaráđđi ja Norgga jietna- ja čuokkisčálabliotheka doibmii iešguđet osiid dásseárvopolitihkas olbmuid guovdu, geain lea doaibmafuotnáneapmi.

Ráđđehus áigu árvvoštallat doaibmabijuid, mat sáhttet veahkehit direktoráhtaid buorebut ovttasbargat gaskaneaset dakko gokko lea dárbbášlaš.

Ráđđehus áigu:

- Čalmmustit mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhta (Bufdir) koordinerejeaddji rolla dásseárvosuorggis.
- Vuogádahttit ovttasbarggu direktoráhtaid gaskkas ja lámčit dilálašvuodaid nu ahte ráhkaduvvo plána direktoráhtaid stuorra rasttideaddji barggaid várás.
- Váikkuhit oktasaš diehtovuđđosa ráhka-deapmái hástalusgova birra, mii galgá leat vuodđun ángiruššama vuoruheapmái.
- Sihkkarastit ain koordinerejuvvon bálvalusaid mánáide ja nuoraide, geain lea doaibmafuotnáneapmi. Dat gullá ráđđehusa bargui, man olis čuovvolit buorebut koordinerejuvvon bálvalusaid suojehis mánáide ja nuoraide.

4.3.3 Gulahallan gielddain ja fylkkagielddain

ON-konvenšuvdna olbmuid vuoigatvuodaid birra, geain lea fuotnánan doaibmanávccat (CRPD) geatnegahtta norgga gielddaid ollislaččat ovddidit bálvalusaid, maiguin sihkkarastet vuodđovuogitvuodaid olbmuide geain lea doaibmafuotnáneapmi. Ráđđehus háliida ahte gielddain galgá leat eambo diehtu konvenšuvnna sisdoalus ja geatnegasvuodain, go dat barget daid olbmuid dásseárvvuin, geain lea doaibmafuotnáneapmi. ON-konvenšuvdna olbmuid vuoigatvuodain, geain lea fuotnánan doaibmanávccat (CRPD) galgá vuhtiiváldojuvvot buot politihka hábmemis.

Gielddain lea váldoovdasvástádus addit buriid bálvalusaid gieldda ássiide. Ollu olbmot, geain lea doaibmafuotnáneapmi, leat sorjavaččat das ahte ožžot gielddain buriid, oktiiheivehuvvon bálvalusaid. Vaikko bálvalusaid lágídit iešguđet ossodagat, de eaktuda ráđđehus ahte suorggit ja bálvalusat barget bures ovttas, nu ahte eančil geavaheaddji

sáhhtá oážžut ollislaš ja individuálalaččat heivehuvvon fáladaga.

Báikkálaš ráđit olbmuid várás geain lea doaimbafuotnáneapmi leat gielddaid ja fylkkagielddaid ráđdeaddi orgánat. Ráđit addet ráđdeaddi cealkámušaid gielddaide ja fylkkagielddaide áššiin, mat gusket olbmuid geain lea doaimbafuotnáneapmi, ovdamearkka dihte budjeahhta- ja plánaáššiin gielddastivrii ja fylkkadiggái.

Ráđdehus áigu:

- Addit Fylkkamánnái bargun fuolahit njuolggadusmearrádusaid oppalašgovas ja neavvut gielddaid áigequovdilis njuolggadusmearrádusain ja das makkár mearkkašupmi lea njuolggadusaid oaidnimis ollislašvuhtan.
- Ovddidit oahpahusfálaldaga gielddaide CRPD birra, ráhkadit neavvunávdnasiid mat mitalit mo konvenšuvdna sáhhtá ollašuttuojuvvot gielddaid doaimmain.
- Láhčit jahkásaš gielddaidgaskasaš čoahkananbáikkiid, main lonuhit vásáhusaid gielddaid projeavttaid birra, mat iešguđet servodatsurggiin leat biddjojuvvon doaimbii nannen dihtii dásseárvvu olbmuid geain lea doaimbafuotnáneapmi.
- Veahkehit gieldda ráđiid, mat barget olbmuid ovdi, geain lea doaimbafuotnáneapmi, vai sii ožžot dieđuid ja oahpaha nu ahte ráđit sáhhtet doaimbat árrjalaččat báikkálaš demokratiijas ja báikkálaš mearridanproseassain.

4.3.4 Riikkaidgaskasaš ovttasbargu

Ráđdehus áigu leat árrjalaš ja oinnolaš riikkaidgaskasaš forumiin ovddidan dihtii buoret eallineavttuid ja nannoset vuoigatvuođaid olbmuid, geain lea doaimbafuotnáneapmi, máilmmiviidosaččat. Oassálastin ja

ovttasbargu riikkaidgaskasaš forumiin lea maid deatalaš oážžun dihtii jurdagiid riikkadási politihkkahábmii dásseárvosuorggis olbmuid várás geain lea doaimbafuotnáneapmi.

Ráđdehus áigu:

- Joatkit iežas ángiruššama Davviriikkaid ministtarrádis, Eurohpárádis, EU/EEO:s ja ON:s.
- Čuovvot ON guoddevaš ulbmiliid barggu, ja dan olis maid geatnegasvuođa ahte ii oktage galgga guđđojuvvot olggobeallái.
- Oassálastit áigequovdilis forumiidda ja doaimbafuotnáneapmi vuodáide olgoriikka- ja ovdánahttinpolitihkas.

4.4 Njeallje ángiruššansuorggi; oahppu, bargu, dearvasvuohta ja fuolahus ja kultuvra ja astoáigi

Ráđdehus áigu ángiruššat njealji suorggis, nu lea válljejuvvon dieđuid vuodul dan birra makkár hehtehusaid olbmot geain lea doaimbafuotnáneapmi deaivedit, ja makkár ángiruššamiid seahtá vuoruhit vai dásseárvvu olaha.

Iešguđetlágan raporttat ja diehtovuđđosat čujuhit dan guvlu ahte olbmot geain lea doaimbafuotnáneapmi eai lea ovttárvosaččat eará veahkadagain vuodđovuogatvuođaid ollašuvvama ektui, oahpu, barggu, buori dearvasvuođa, bearašeallima ja servodatoassálastima ektui.^{14 15} Ovdamearkka dihte dieđihedje 20 proseantta nuorra doaimmahehttejuvvon olmuin 2015 ahte sii ledje vásihan vealaheami ja earálágan meannudeami maŋimuš jagi. Dat lea guovtti gearddi eambo go nuorat dábálaččat.

Raporttas *Alternativ rapport til FN-komiteen*^{16 17 18} (Molssaevttolaš raporta ON-komiteai) man siviilaservodat lea čállán ON-komiteai, mii

14 https://www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Nedsatt_funksjonsevne/Oppvekst_og_utdanning/Skole

15 https://www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Nedsatt_funksjonsevne/Arbeid/Arbeidsdeltakelse

16 http://www.ffo.no/globalassets/altrapptilfn_web.pdf

17 <https://www.bufdir.no/bibliotek/Dokumentside/?docId=BUF00003589>

18 <https://www.difi.no/rapport/2014/11/mot-alle-odds-veier-til-samordning-i-norsk-forvaltning>

gohcá konvenšuvnna olbmuid vuoigatvuođain, geain leat fuotnánan doaibmanávccat (CRPD-komitea) 2015, organisašuvnnat ovdanbuktet ahte olbmot geain leat doaibmafuotnáneamit eai oaččo ollašuhthtojuvvot vuoigatvuođaid mat sis leat konvenšuvnna mielde.¹⁹ Organisašuvnnat deattastit čuovvovaččaid earenoamáš dásseárvohástalussan:

- váilevaš olaheapmi
- váilevaš iešmearrideapmi
- váilevaš suodjalus veahkaválddi ja illasteami vuostá
- uhccán oassálastin bargui ja alit ohppui.

Dásseárvo- ja vealahanáttardeaddji čuoččuha dievasmahtti raporttastis CRPD-komiteai 2015²⁰ ahte olbmot geain lea doaibmafuotnáneapmi vealahuvvojit go sis lea váilevaš mielváikkuheapmi, uhccán iešmearrideapmi, váilevaš suodjalus veahkaválddi, illasteami, givssideami ja vaššás dadjamašaid vuostá barggus ja skuvllas ja go gálvvut ja bálvalusat eai leat álkit olámuttas.

Olbmot geain lea doaibmafuotnáneapmi oassálastet uhcibut iešguđet servodatarenaide go earát, maddái bargoeallimis. Muhtimat ožžot velá oahpahusa dábalaš luohkáid dahje lagasskuvlla olggobealde. Olbmot geain lea doaibmafuotnáneapmi váldet hárvvibut alit oahpu go earát eaige leat nu aktiivvalaččat astoáige- ja kulturbuđaldemiin go veahkadat muđui.²¹

Válljenvejolašvuođat, individuála veahkki ja buorit mielváikkuheami vuogádagat mearkkašit ollu earjalolbmo iešmearridanvejolašvuhtii. Olbmuin geain lea doaibmafuotnáneapmi sáhttet leat uhcit vejolašvuođat mearridit iežaset eallimis go earáin.

Mánnga almmolaš čielggadusa ja raportta²² čájehit ahte lea dárbu buorebut oktiiheivehit ja koordineret ánggiruššama, mii iešguđet surggiin dahkkojuvvo olbmuid ovdii, geain lea doaibmafuotnáneapmi. Dan láhkai sihkkarastojuvvo ahte politihkka čađahuvvo spáitileappot. Riikkarevišuvdna neavvui 2009²³ departemeanttaid buorebut heivehit oktii

ánggiruššamiiddiset. Nu ávžžuhuvvo maddái Vuoi-
gatvuođalávdegotti neavvagi, NOU 2016: 17 *På lik
linje (Ovttá dásis), mas čilgejit Mánáid- ja dásseárvo-
departemeantta oktiiheivehanovddasvástádusa.*

4.4.1 Oahppu

Árra ánggiruššan ja fátmasteaddji mánáid-
gárdi ja skuvla leat ráđđehusa deatalaš ánggi-
ruššansuorggit. Árra ánggiruššan dárbbášuvvo
amas giige gártat olggobeallái, ja vai láchit dili
buori ahtanuššamii ja oahppamii mánáidgárddis
ja skuvllas. Máhttodepartemeantta lea nammadan
áššedovdijoavkku, maid jođiha professor Thomas
Nordahl. Joavku buvtii cuoŋománu 4. b. 2018
raportta *Inkluderende fellesskap for barn og unge
(Fátmasteaddji searvevuohka mánáide ja nuoraide)*.
Raporta sisdoallá earenoamášpedagogalaš veahki/
earenoamášoahpahusa analysa, man mánáid-
gárddit, vuođđoskuvllat ja joatkkaskuvllat fáallet.
Váldogávnnahus lea ahte daid mánáid ja ohppiid
fálaldagas, geain leat earenoamáš dárbbut, lea
leamaš menddo heittogis kvaliteahtta ja ahte
fálaldat dávjá lea dagahan hilggohallama.

Logut mat válddahallet sirdašumi mánáidgárddis
skuvllii ja vuođđoskuvllas joatkkaskuvllii čájehit
čalmmus hástalusaid. 2017 ožžo guhtta proseantta
mánáidgárddiid viđajahkásaččain earenoamášpe-
dagogalaš veahki. Vuosttas ceahkis ožžo vuollelaš
njeallje proseantta ohppiin earenoamášoahpa-
husa ja oassi lassána miehtá vuođđoskuvlla. Logát
ceahkis ožžo 11 proseantta earenoamášoahpa-
husa, muhto dušše golbma proseantta ožžo eare-
noamášoahpahusa joatkkaoahpahusa vuosttas
ceahkis (Jo1). Dat orru čájeheamen ahte nana árra
ánggiruššan dárbbášuvvo ain.

Heiveheapmi mánáidgárddis galgá dagahit ahte
mánát geain lea doaibmafuotnáneapmi galget
sáhttit vázzit mánáidgárddis ja oažžut ávkki
mánáidgárdefálaldagas. Sii galget sáhttit váldit
oasi sosiála searvevuhtii ja sosiála ahtanuššamii ja
oažžut ovtadássásaš buđaldan- ja gárgedanvejo-
lašvuođaid go buot eará mánátge.

19 <https://www.ssb.no/helse/artikler-og-publikasjoner/unge-med-nedsatt-funksjonsevne-har-darligere-livskvalitet>

20 <https://www.ldo.no/globalassets/bilder/pdf-er/innspill---crpd-komiteens-pre-sesjon.pdf>

21 https://www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Nedsatt_funksjonsevne

22 Riksrevisjonen nr 3:10 (2008-2009)

23 Riikkarevišuvnna guorahallan servodateallimii doaibmafuotnánan olbmuid várás. Dokument nr. 3:10 (2008-2009)

Birrasii 40 proseantta ohppiin geat leat mearri-
duvnon earenoamášoahpahussii ožžot dan luohk-
kásearvevuodas, ja lohku lea sturron jagis jahkái.
Sávaldahkan ja politihkalaš ulbmilin lea ain buoret
heiveheapmi fátmasteaddji searvevuodas.

Skuvla lágida heivehuvvon oahpahusa sihkkarastin
dihtii ahte buot oahppit ožžot nu buori bohtosa
dábálaš oahpaheami olis go vejolaš. Skuvlla
návccat addit ohppiide oahpaheami, mainna áim-
mahuššet ohppiid fágalaš ja sosiála ahtanuššamis
dábálaš oahpaheami rámmaid siskkobealde, lea
mielde mearrideamen earenoamášoahpahusa
dárbbu.

Oahppu lea deatalaš buvttadahkki go olbmot
geain lea doaibmafuotnáneapmi galget beassat
bargomárganii. Bargovejolašvuodát lassánit oahpu
bokte, ja čatnosat oahpu ja barggu gaskkas leat
nannoseappot olbmuid guovdu, geain leat fuot-
nánan doaibmanávccat, go earáid guovdu.

55 proseavtta olbmui, geain leat fuotnánan
doaibmanávccat, leat barggus. Olles veahkadagas
lea 83 proseantta barggus sis geain lea seam-
masullasaš oahppu (SSB, 2. kv. 2017). Olbmui,
geain leat fuotnánan doaibmanávccat, ja geat leat
vázžán vuodđoskuvlla, lea 34 proseantta barggus,
vástideaddji lohku veahkadagas oktiibuot lea 52
proseantta.

Oahpu dáfus ráđđehus áigu:

- Bargat buoret heiveheami ja nannoset searvadahttima ovdii mánáidgárddis ja skuvllas.
- Bargat dan ala ahte mánát ja nuorat ožžot ávkkástallat iežaset potensála, sosiálalaččat ja fágalaččat.
- Viidáset ovddidit earenoamášpedago-
galaš gealbba mánáidgárddis ja skuvllas.
- Mánát ja nuorat geain leat earenoamáš
dárbbut galget oažžut dárbbalaš doar-
jaga ja veahki nu árrat go vejolaš oahppo-
mannolagas.

4.4.2 Bargu

Bargu addá earjalolbmui ekonomalaš iešbirge-
jumi, vuosttalda geafivuoda ja lea deatalaš dás-
seárvui. Vejolašvuotta ealihit iežas bargoárjjainis
ja leat jierpmálaš barggus lea vuodđoarvu midjiide
eatnašiidda. Alla oassálastinlohku bargoeallimii lea
maid váldun min čálgoortnegiid guoddevašvuodas.

Doaibmahehttejuvnon bargiid logut lea arvat vuol-
lelis go veahkadagas muđui. Doaibmahehttejuvnon
olbmuid oassi 15-66 jahkásaččaid ahkejoavkkus
geat leat barggus, lea 44 proseantta, ja oassi
veahkadagas muđui lea 74 proseantta, Statis-
tihka guovddášdoaimmahaga (SSB) bargofáp-
moguorahallama (2. kv. 2018) mielde. Goappáge
joavkku bargiidlogut eai leat olus earáhuvvan
manjimuš jagiid.

Norgga bargomárganis leat alla gealbogáibádusat.
Mađe alit oahppodássi, dađe stuorát jáhkehaht-
tivuotta leat barggus. Alit oahpu beaktu lea guovtti
gearddi stuorát doaibmahehttejuvnon olbmuid
go earáid guovdu.²⁴ Doaibmahehttejuvnon
olbmui lea almmatge oppanassii vuolit oahppu
go earáin. Vuollegis dahje gaskalduvvan oahppu
dahje oahpaheapmi lea čielgasit stuorámus
ášši, man geažil risikerejit báhcit bargoeallima
olggobeallái. Bargomárganis mas boahtteáiggis
ain lassánit gealbba, spáitilvuoda ja garraset gilvva
gáibádusat, lea jáhkehahtti ahte olbmot, geain
lea uhccán dahje ii mihkkege bargohárjánemiid,
boasttu- dahje váilevaš gealbu, álkit bázahallat
bargomárganis.

Bargo- ja čálgodirektoráhtas (NAV) lea
ovddasvástádus fállat čuovvoleami barggu dáfus
olbmuid geat dárbbušit veahki boahit bargui
dahje joatkit bargodilis. Leat mealgat variašuvnnat
makkár veahkkedárbbut ovttaskas geavaheadjis
leat. NAV merošta ahte sullii 60 proseantta
joavkkus mas leat fuotnánan bargonávccat
dárbbušit bargomárkandoaibmabijuid. Stuorra
oassi joavkkus dárbbušit almmatge medisiinnalaš
čuovvoleami ja veajuiduhttima ovdal go sáhtášii
álgit bargui dahje barggolašvuoda doaibmabijuide.
Earáide lea vejolaš ja ulbmillaš beassat álgui
barggolašvuoda doaibmabijuguin seammás go
ožžot medisiinnalaš divššu.

24 Tøssebro, Jan og Sigrid Elise Wik (2015): *Funksjonshemmedes tilknytning til arbeidslivet. En kunnskapsoversikt*. Forskningsrådet. (Doaibmahehttejuvnon olbmuid čanastusat bargoeallimii. Diehtobajilgovva. Dutkanráđdi.)

Juohke fylkkas lea veahkkeneavvoguovddáš. Oslo ja Akershusa veahkkeneavvoguovddášat lea ovttahttojuvvon. Veahkkeneavvoguovddášis lea bajit ja koordinerejeaddji ovddasvástádus veahkkeneavvuin iežaset fylkka olbmuid geain leat fuotnánan doaibmanávccat, ja dat lea resursa- ja gealboguovddáš almmolaš instánssaide ja earáide. Veahkkeneavvoguovddáš veahkeha gieldmaid, bargoadiid ja eará ovttasbargoguimmiid ráđđeaddimiin, neavvumiin, oahpahemiin ja heivehemiin. Veahkkeneavvoguovddášis lea gealbu earret eará doaibmafuotnánemiid čuovvumušain, praktihkalaš čuolmmaid vejolaš čovdosiin, buktagiin mat leat gávdnamis márkanis ja dan birrasa heiveheamis gos veahkkeneavvu galgá adnojuvvot, sihke ruovttus, skuvllas, barggus ja astoáiggis.

Olbmos sáhttet leat fuotnánan doaibmanávccat, vaikko eai leat fuotnánan bargonávccat. Erohus lea ahte nuppi dáhpáhusas dahká earjalolmmoš ieš árvoštallama ja nuppi dáhpáhusas dahká NAV bargonákcaárvoštallama. Mánnggas geain leat fuotnánan doaibmanávccat oassálastet bargoeallimii almmá dárbbaskeahhtá NAV barggolašvuoda veahki. Doahpágiin fuotnánan bargonávccat oaiivilduvvojit olbmot geat buozalmasvuoda, vigi dahje eará váttuid dihtii dárbbasit NAV:s liige čuovvoleami vai ožžot dahje bisuhit barggu. Njukčamánu 2018 ledje logahallojuvvon sullii 190 000 olbmo geain leat fuotnánan bargonávccat.

Lea stuorra erohus bargologuin sihke doaibmafuotnáneami šlája ja ceahki (gráda) dáfus. Doaibmafuotnáneami ceahkki mearkaša mealgat sirdašuvadettiin oahpus bargui.²⁵ Leat earenoamážit olbmot geain leat stuorát doaibmafuotnáneami geain leat stuoramus váttisvuodat beassat bargui. Sáhttet earret eará leat hástalusat heiveheami ja olaheami dáfus, muhto maiddái bargoadi miellaguottuid dáfus. Olu čujuha dan guvlui ahte bargoadit láhttejit eará láhkai jos lea sáhka diliid lámčimis dálá bargiide ja ođđa bargiid háhkamis. Dutkosat čájehit ahte birrasiid 60 pro-

seantta bargoadiin leat posiitivvalaččat virgádit olbmuid, geain leat fuotnánan doaibmanávccat. Almmatge lea eahpesihkar buvttihago posiitiiva miellaguoddu konkrehta daguid. Orru maid nu ahte bargoadiin geain leat juo bargit, geain leat fuotnánan doaibmanávccat, leat eambo posiitiiva miellaguottut. Várat, maid bargoadi vásiha doaibmahehttejuvvon olbmuid virgádeames leat gessojuvvon ovdan deatalaš hehttehussan daid olbmuid virgádeames, geain leat doaibmafuotnáneami.²⁶

Bargosuorggis ráđđehus áigu:

- Láhčit vejolašvuodaid vai eanebut beasašedje bargui.
- Láhčit dilálašvuodaid dasa ahte olámuttos lea dárbbaslaš veahkki ja veahkkeneavvut vai bargiide geain leat doaibmafuotnáneami sihkarastet vejolašvuoda oassálastit bargoeallimii.
- Dahkat bargoadiide álkibun virgádit olbmuid geain lea doaibmafuotnáneami dan bokte ahte lámčit oadjebasvuoda bargái ja bargoadái.
- Addit bargoadiide vuđolaš dieđuid das mo bargosaji sáhttá heivehit olbmuid geain lea doaibmafuotnáneami.

4.4.4 Kultuvra ja astoáigi

Jierpmálaš astoáigi lea mávsolaš oahppamii, máhttimii, dearvasvuhtii ja servodahkii oassálastimii, beroškeahhtá doaibmadásis. Danne ráđđehus háliida vuolidit šielmmá oassálastimii. Buohkain galget leat vejolašvuodat doaibmi ja jierpmálaš astoáigái.

Statistihka guovddášdoaimmahaga (SSB)²⁷ loguid mielde oassálastet 31 proseantta olbmui, geain lea doaibmafuotnáneami, uhccán sosiála doaim-

25 Legard, S (2012): *Overgangen mellom utdanning og arbeid for unge med nedsatt funksjonsevne*. Oslo, AFI. (Sirdašupmi oahpu ja barggu gaskkas nuorain geain lea doaibmafuotnáneami.)

26 Tøssebro, Jan og Sigrid Elise Wik (2015): *Funksjonshemmedes tilknytning til arbeidslivet. En kunnskapsoversikt*. Forskningsrådet. (Doaibmahehttejuvvon olbmuid čanastusat bargoeallimii. Diehtobajilgovva. Dutkanráđđi.)

27 Jorun Ramm, Berit Otnes (2013) *Personer med nedsatt funksjonsevne. Indikatorer for levekår og likestilling*, SSB (Olbmot geain leat fuotnánan doaibmanávccat. Eallineavttuid ja dáseárvvu indikáhtorat.)

maide. Lohku lea beali stuorát go veahkadagas muđui. 40 proseantta olbmuid geain lea doaimmaide, ovdamearkka dihte bearraša ja ustibiid oahppaladdat, fitnát gos nu, mátkkoštit luomus dahje geahččat kultur- dahje valáštallandáhpáhusaid. Olles veahkadagas leat ovccit proseantta geat háliidit oassálastit eambbo sosiála doaimmaide.

Daid olbmuid oassi, geain lea doaimmaide, neapmi, ja geat oassálastet organisašuvdnaeallimii lea dattetge sulli seamma dásis go veahkadatgaskamearri, čájeha seamma guorahallan. Dat guoská sihke miellahttovuhtii ja eaktodáhtolaš doaimmaide. Daid olbmuid oassi, geat oassálastet olgodoaimmaide ja kulturdoaimmaide, lea čađat vuolleis olbmuid gaskkas, geain lea doaimmaide, neapmi.

Siviilaservodaga ja eaktodáhtolašvuoda dutkama guovddáš²⁸ lea maid dutkan oassálastima organisašuvdnaeallimii. Sii leat mihtidan vuolebuš oassálastima organisašuvdnaeallimii olbmuid gaskkas geain lea doaimmaide, neapmi go SSB, ja leat maiddái geahččan juoguid iešguđet doaimmaid gaskkas. Dalle sierrana earenoamážit valáštallan vuolit oassálastimiin.

Olu báikegottiid kultur- ja astoáigefálaldagaid vuolggahit eaktodáhtolaš organisašuvnnat. Dat lea doaimmaide maid badjel ráđdehus ii sáhte mearridit, muhto mii bohciida olbmuid beroštumis ja sávaldagain. Ráđdehus háliida doarjut dán lágan álgagiid viiddis ja eahpebyrokráhtalaš doarjjaortnegiid bokte ja láchit vuorddehahti rámmaeavttuid eaktodáhtolaš organisašuvnnaide.

Go jo olbmot, geain leat fuotnánan doaimmanávccat, unnit servet sosiála doaimmaide, de dat sáhtta muitalit ahte eai leat návccat oassálastit, eai leat dieđut fálaldagain, ahte fálaldagat eai leat olámuttos, ahte bálvalusapparáhtta ii leat doarvái buorre dahje ahte leat eará fysalaš dahje sosiála hehttehusat. Guorahallamis maid Sintef lea dahkan dieđihedje ovdamearkka dihte logi proseantta vástideddjiin geain lea doaimmaide, neapmi.

neapmi, ahte sii dávjá fertedje geassádit šiehatdusain ja 20 proseantta dadje ahte sii dávjá fertedje hilgut doaimmaid maid háliidedje dahje livčče galgan oassálastit, danne go sis váillui sáhttu.²⁹

Kultuvrra ja astoáiggi suorggis ráđdehus áigu:

- Vuolidit šielmmá oassálastit kultur- ja astoáigebuđaldemiide. Olbmuid geain lea doaimmaide, neapmi galget leat seamma vejolašvuodát oassálastit kultur- ja astoáigebuđaldemiide go earáin veahkadagas.
- Láchit dilálašvuodaid dasa ahte mánáin ja nuorain geain leat doaimmaide, neapmi lea vejolašvuodta oassálastit jeavddalaččat uhcimustá ovttá organiserjuvvon astoáigebuđaldeapmái.
- Ovdanbuktit eaktodáhtolaš suorgái man mávssolaččat leat buorit buđaldanfálaldagat mánáide ja nuoraide, geain leat fuotnánan doaimmanávccat.
- Heivehit dili nu ahte lea álkit olahit kultur- ja astoáigefálaldagaid álkidahttima ja digitaliserema bokte.

28 Ivar Eimhjellen (2011) Inkludering av funksjonshemma i frivillige organisasjonar, Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillighet. (Doaimmahehttejuvvon olbmuid fátmasteapmi eaktodáhtolaš organisašuvnnaide, Siviilaservodaga ja eaktodáhtolašvuoda dutkanguovddáš.)
29 Sintef, 2015, https://www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Nedsatt_funksjonsevne/Transport/Bruk_av_transport

5

Loahpahus

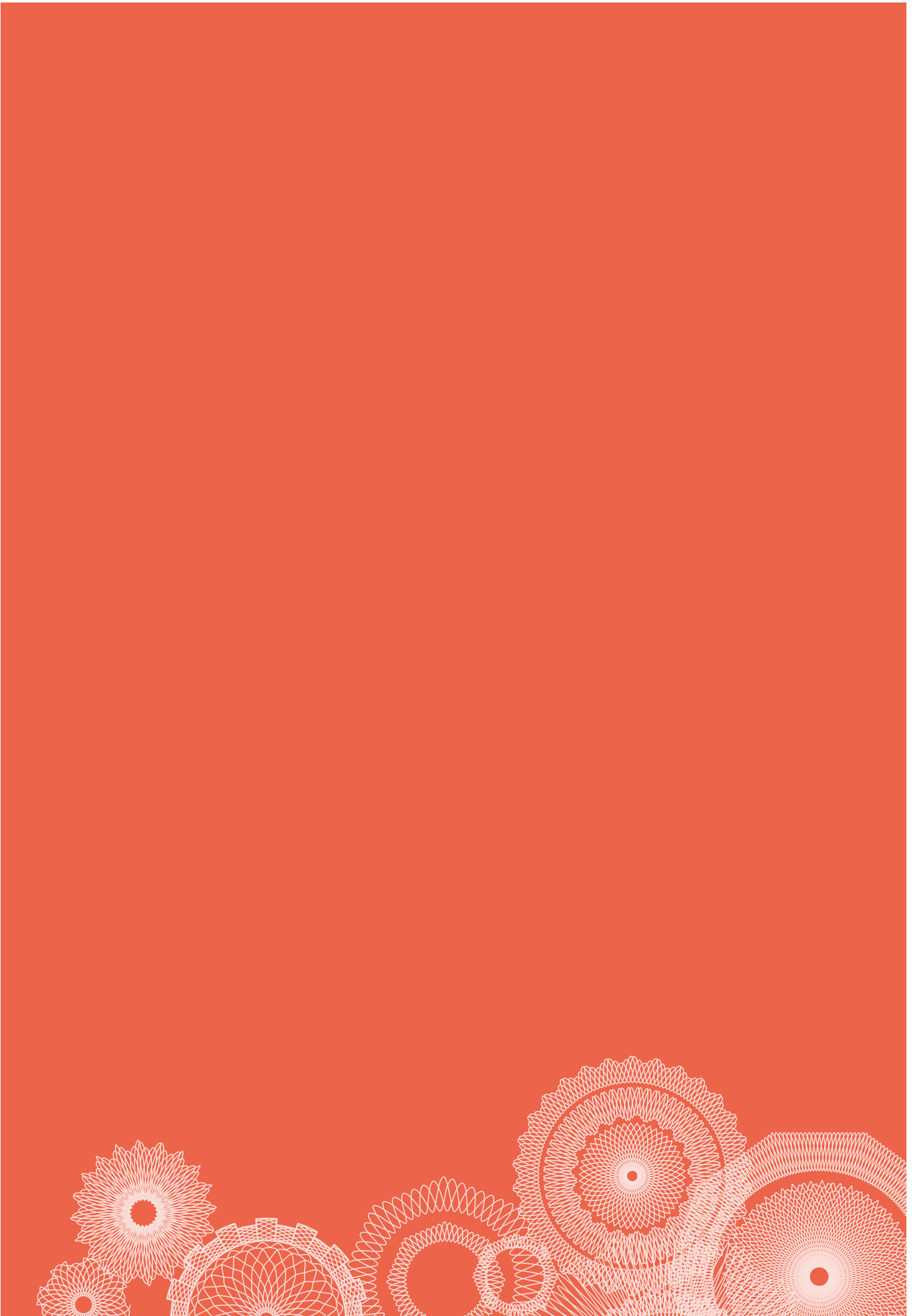

Riikkadási láhka- ja njuolggadusmearrádusat ja ON-konvenšuvdna daid olbmuid vuoigatvuođain, geain leat fuotnánan doaibmanávccat (CRPD), leat vuolggasadjin ráđđehusa dásseárvobargui daid olbmuid guovdu, geain lea doaibmafuotnáneapmi.

Dán politihkkasuorggi ovddideapmi eaktuda alla dihtomielalášvuođa ja jotkkolaš fuopmášumi dasa, makkár eallineavttut daid olbmuin leat, geain leat fuotnánan doaibmanávccat. Fertet láchčit dilálašvuođaid systemáhtalaš dieđuid čohkkemii ja statistihka ovddideapmái, man vuođul ovddidit dán suorggi politihka boahtteáiggis. Dat dahkkojuvvo earret eará gieldamonitorain, maid Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhtta (Bufdir) lea ráhkadan ja maid dat ain ovddidit strategijjaáigodagas. Gieldamonitor šaddá ávkálaš neavvun gielddaid politihkkariidda ja jođiheddjiide. Dat šaddá buorrin neavvun gielddaid ráđiide, geat barget olbmuid ovdii

geain lea doaibmafuotnáneapmi. Monitor lea ráhkaduvvon vai doaibmahehttejuvvon olbmot ieža, oapmahaččat ja sin organisašuvnnat sáhttet gozihit maid gielddat barget. Lassin šaddá monitor vuođđun sihke áigodatraporttaide ON-konvenšuvnna vuođul, ja dan vuođul mearridit doaibmabijuid boahttevaš doaibmaplánaide.

Dát strategijja galgá leat ráđđehusa guhkesáiggi ángiruššama vuođđun dán suorggis. Strategijja čuovvolit dihto áigodahkii mearriduvvon doaibmaplánaiguin, main máinnašit konkrehta ángiruššamiid ja vuoruhemiid dan áigodaga. Doaibmaplánaid olis čovdet velá ođđa hástalusaid, mat bohciidit rámmaid siskkobealde maid doaibmaplána lea albmadan, ja maid gieldamonitor lea sáhttán mihtidit.

Mildosat

Deatalaš olahusat

Dás vuolábealde namuhit deatalaš historjjálaš áššebáhpáriid ja olahusaid, mat gusket doaimafuotnánemiid dálá gorálaš áddejupmái ja mat vuodđuduvvet ON-konvenšuvdnii daid olbmuid

vuogitvuodain, geain leat fuotnánan doaimbmanávccat (CRPD) ja Láhki dásseárvvu ja vealahangildosa birra (dásseárvo- ja vealahanláhki).

1960

1969

Blom-lávdegoddi nammaduvvo ráhkadit ođđa lánka-njuolggadusaid earenoamáš-oahpahusa birra. Boađus adnojuvvo deatalaččamus earenoamášpedagogalaš dokumentan soađi maŋŋá.

1967–1971

Álbmotoadjoláhka ása-huvvo 1967. Láhka addá vuogitvuodaid veahkkeneavvuide. 1971 rájes bođii vuogitvuohta mii attii veahkkeneavvuid sidjiide geat buozalmasvuoda, roasmuhuvvama dahje liittu geažil galge birget árgabeaieallimis.

1966

St. dieđ. nr. 88. (1966-67) Doaimahehttejuvvon olbmuid fuolahusa ovdáneapmi. Servodatlaš hehttehusat namuhuvvojit vuosttaš háve kapihttalas teknihkalaš servodatplánema birra.

1970

1975

Láhka earenoamášskuvllaid birra váldojuvvui mielde vuodđoskuvlalahkii ja heivehuvvon oahpaheapmi prinsihppan šaddá dán lága oassin.

1976

Láhka joatkkaoahpahusa birra. Olbmuid searvadahttin geain leat doaimafuotnáneamit joatkkaskuvllas nannejuvvo lága bokte. Álgo sisaváldinláhkaáhusain várrejuvvojedje guokte proseantta oahppisajiin doaimahehttejuvvon olbmuide.

1977

St. dieđ. nr. 23 (1977–78) Doaimahehttejuvvon olbmot servodagas. Dieđáhusa vuđolaš prinsihppa lea searvadahttin servodahkii.

1979–1993

16 fylkkagieldda veahkkeneavvoguovddáža vuodđuduvvojedje.

1980

1982

Nuorat geat earenoamážit dárbbasit heivehuvvon oahpaheami ožžo vuosttasvuogitvuoda beassat oahppin joatkkaoahpahussii.

1986–1987

Stuorradiggedieđáhus nr. 67 (1986–87) Ovddasvástádus doaimabijuin ja bálvalusain psyhkalaš doaimahehttejuvvon olbmuid várás válddahalai earret eará doaimahehttejuvvon olbmuid dearvasvuodasuddjema ođastusa (HVPU-reformma) vuodu, ja čilgii ovddasvástádusjuogu gielddaid, fylkkagielddaid ja stáhta gaskkas.

1986–1987

Vuodđoskuvlalahka nuppástuhttin mas aiddostahttojuvvui ahte buot mánát nu guhkás go lea vejolaš galget beassat vázzit dan skuvllas gosa sii geográfalaččat gullet.

1989–1990

Stuorradiggediedáhus nr. 47 (1989-90) Ođastusa čađaheapmi olbmuid várás geain leat psyhkalaš doaibmahehttejumit váldahalai earret eará institušuvdnaođastusa rievdamas rabas fuolahussan, iešguđet bálvalusaid gaskasaš ovddasvástádusjuogu, ja vuoigatvuođa bargui, ásodahkii, oahpaheapmái ja astoáigái.

1990

1991

HVPU-(Psyhkalaččat doaibmahehttejuvvon olbmuid dearvvasvuođasuddjema) ođastus. Ovddasvástádus psyhkalaš doaibmahehttejuvvon olmuin sirdojuvvui fylkkagiielddain gielddaide.

Institušuvnnat heaittihuvvojedje ja geavaheaddjit sirdojuvvojedje dábálaš ásodagaide iežaset ruovttugiielddaide.

Vuoigatvuohta eambo go golmma jagi joatkkaoahpaheapmái ásahuvvui nuoraide geat earenoamážit dárbbasit heivehuvvon oahpaheami áššedovdi árvoštallama ja mearrádusa mielde.

1992

Earenoamášoahpahusa ođđasit struktureren čađahuvvui, juoga mii mielddisbuvttii ahte stáhta earenoamášpedagogalaš gealboguovddážit vuodđuduvvojedje.

1993

ON standárdanjuolgadusat ovttaláhkásaš vejolašvuođain olbmuide geain leat doaibmahehttejumit

mearriduvvojedje. Njuolggadusat leat reaidun bargat systemáhtalaččat dievas oassálastima ja dásseárvvu guvlui.

1994

Veahkkeneavvoguovddážiid nuppástuhttin. Ovddasvástádus veahkkeneavvoguovddážiin sirdojuvvui fylkkagiielddain stáhtii.

Vuoigatvuohta 5-jagi joatkkaoahpaheapmái ásahuvvui ohppiid várás geat earenoamážit dárbbasit heivehuvvon oahpaheami vai besset iežaset vuosttas válljen vuodđokursii.

1995

Vuoigatvuohta seavagiellaoahpaheapmái ásahuvvui lánkaásahussan vuodđoskuvláláhkii §2-4. Joatkkan oahpahuslága § 2-6.

1998

St. dieđ. 23 (1997-98) – Oahpaheapmi mánáid, nuoraid ja rávesolbmuid várás geain leat earenoamáš dárbbut gieđahalai earenoamášpedagogalaš fáraldaga organiserema fágalaš veahkke- ja doarjjabarggus báikkálaš PP-bálvalusas ja stáhtalaš gealboguovddážiin.

Earenoamášoahpahus sátnáduvui oktagaslaš vuoigatvuohtan oahpahuslága paragrafas 5.1.

Ráđđehusa doaibmaplána doaibmahehttejuvvon olbmuid várás (1998-2001), váldahalai bajit politihkalaš ulbmiliid ja konkrehta earjildoaibmabijuid maid guoskevaš departemeanttat geat-

negahttojuvvojedje ollašuhttit áigodagas.

Stuorradiggediedáhus nr. 8 (1998-99): Doaibmaplána doaibmahehttejuvvon olbmuid várás 1998-2001 – Oassálastin ja dásseárvu- manjmuš ráđđehusa njealji plánadahkosis, ovddimuš lei: Ráđđehusa doaibmaplána doaibmahehttejuvvon olbmuid várás 1990–1993.

1999

Lánka fámu ja bákku geavaheamis. Lánka lea vuoigatvuođalánka ja dan ulbmil lea ráddjet ja dárkkistit bákku ja fámu geavaheami.

Ođđa kapihtal 6A, manñil 4A, sosiálabálvaluslágas, ja dál kapihtal 9 dearvvasvuođa- ja fuolahusbálvaluslágas laktaduvvojedje. Láhkii lea sierra johtočála.

2000

2000

Vuoigatvuohta dárbbaslaš čuokkisčálaoahpaheapmái. Oahpaheapmi dárbbaslaš tehnikkalaš veahkkeneavvuid atnimis, ja oahpaheapmi skuvllas, skuvlii ja ruoktot ja ruovttubirrasis johtimis lasihuvvui oahpahusláhkii.

2001

Áigumuššiehtadusa eambo searvadahtti bargoeallimis (IA-šiehtadusa) dahke eiseválddit ja bargoeallima šiehtadusbealit 2001. IA-ovttasbarggu bajit ulbmil lea buoridit bargobirrasa, nannet bargooassálastima, eastadit ja geahpedit buozalmasvuođajávkama ja hehttet hilguma ja heaitima bargoeal-

limis. Leat mearriduvvon golbma operatiiva oasseulbmila, main oasseulbmil 2 lea eastadit daid olbmuid heaitima geain leat fuotnánan doaibmanávccat ja lasihit sin barggolašvuoda. IA-šiehtadus lea ođđasit šiehta-dallojuvvon golbmii, 2005, 2010 ja 2014.

2002

Stuorradiggediedáhus nr. 40. (2002–2003). Doaibmahehttejeaddji cakkiiid njeaidin. Dieđiha doaibmabijuid boahtima nugo lága vealaheami vuostá, dokumentašuvdnaguovddáža vuodđudeami, lánkananejuvvon geavaheaddjiovdasteami giellada dásis, nannejuvvon doarjjaortnegiid doaibmahehttejuvvon olbmuid organisašuvnnaide jna.

Ráđdehusa vuosttas doaibma-plána buoret olaheami birra olbmuide geain leat fuotnánan doaibmanávccat. Evttohuvojedje 97 doaibmabiju surggiin: Johtalus, visttit ja olgobirrasat, IKT ja eará servodatsuorggit.

Mánáid-, nuoraid- ja bearašetáhtta (Bufetat) ja Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhtta (Bufdir) vuodđuduvvojedje. Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhtta (Bufdir) lea dásseárvvu ja ii-vealaheami fágadirektoráhtta ja lea Mánáid- ja dásseárvodepartemeantta (BLD) vuollásaš.

Oahpahusdirektoráhtta (Udir) vuodđuduvvui. Udir lea Máhtodepartemeantta (KD) vuollásaš ja ovddasvástida mánáidgárdiid, vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpaheami

ovddideames, ja maiddái Statpedas, mii fállá bálvalusaid gielladaide ja fylkkagielladaide guđa iešguđege fágasuorggis.

NAKU (Nasionála gealbobirrasa doaibmahehttejumii várás) vuodđudii Dearvvasvuoda- ja sosiáladirektoráhtta.

NAKU lea Dearvvasvuoda- ja fuolahusdepartemeantta vuollásaš.

St. Dieđ. 030 (2003-2004) – Kultuvra oahppama várás bijai ulbmilin vuolidit mearrádušaid logu earenoamášoahpahusa birra nu ahte heivehuvvon oahpaheapmi nannejuvvo dábálaš skuvllas. Dán dieđáhusa vuodul šattai Máhttolokten.

2007

Láhka almmolaš háhkamiid birra gáibidii ahte almmolaš háhkamiid plánemis galgá universála hábmen váldojuvvot vuhtii.

2008

Vealaheami ja olaheami lánka ášahii suodjaleami vealaheami vuostá mii dáhpáhuvá fuotnánan doaibmanávccaid dihtii.

ON-konvenšuvdna olbmuid vuogatvuodain, geain leat fuotnánan doaibmanávccat (CRPD) bođii fápmui.

Plána- ja huksenláhka deattuha earret eará ahte universála hábmema prinsihppa galgá vuhtiiváldojuvvot plánemis ja gáibádusain iešguđege huksendoaibmabidjui.

2009

Universála hábmen ihtá plána- ja huksenlága ulbmilparagráfii.

Ráđdehusa universála hábmema ja buoret olaheami doaibma-plána nubbi plánaáigodat, (2009-2013).

50 doaibmabiju dáid surggiin: Huksehusat ja rusttegat, plánen ja olgobirrasat, fievrreapmi, IKT, ja višuvdna Norga universálalaččat hábmejuvvon ovdal 2025.

2011

St. dieđ. 18 (2010-2011) Oahppan ja searvevuohta árra ángiruššama ja buriid oahppanbirrasiid birra mánáide, nuoraide ja rávesolbmuide geain leat earenoamáš dárbbut. Dieđáhus vuodđuduvvá golmma strategijai: fihttet – čuovvolit, ulbmillaš gealbu – nannejuvvon oahppanboadus ja ovttasbargu ja oktiiheiveheapmi – buoret čadaheapmi.

2012

St. dieđ. 45 (2012-2013) Friijavuohta ja ovttáarvosašvuohta – olbmuid birra geain leat doaibmahehttejumit. Dieđáhus guorahallá ovddasvástádusodastusa (HVPU-reformma) 20 jagi maŋŋá. Dieđáhusa vuodul dihkádit geainnu ovddos guvlui.

Riekti iežas gulahallanvugiid geavaheapmái ášahuvvui oahpahuslága bokte (§ 2-16). Addá ohppiide geain váilu ollásit

dahje osohahkii doaibmi hállan ja geat dárbbasit molssaevttolaš ja dievasmahtti gulahallama, rievtti geavahit dárbbaslaš gula-hallangaskaomiid oahpaheamis.

2012

Bargostrategiija olbmuide geain leat fuotnánan doaibmanávccat buktojuvvui ovdan mielddusin Árvalussii 1 S (2011-2012) – Stáhtabudjeahitta jahkái 2012, biddjojuvvui doibmii jagis 2012. Strategiija juksanmearri lea ahte eambo nuorat geain leat fuotnánan doaibmanávccat, galget oahpu ja barggu gaskadilis beassat bargui. Bargostrategiija lea manñil nannejuvvon ja joatkašuvvan.

2013

Vealahanlágat ođasmahttojuvvojedje

Ođđa váldeguoddi láhka bođii fápmui. Ođđa láhka bohtá jagis 1927 addojuvvon váldeguoddi lága sadjái ja jagis 1898 addojuvvon válddalašvuoda-huhttinlága sadjái. Ođas lea earret eará ahte váldeguddiid geahčču ja vuolleahkásaččaid ruđaid hálddašeapmi sirdojuvvu gielddaid bajit váldeguddiin fylkkamánniide. Ulbmil lea earret eará heivehit váldeguoddilágaid oktii CRPD gáibádusaiguin, geahčas čuovvovaš olahusa.

Norga ratifiserii ON-konvenšuvnna olbmuid vuoi-gatvuodain, geain leat fuotnánan doaibmanávccat (CRPD). Konvenšuvdna galgá dahkidit ahte daid olbmuid olmmošvuoi-gatvuodát, geain leat fuotnánan doaibmanávccat, vuhtiiváldojuvvojit seamma láchkai go earáid olmmošvuoi-gatvuodátge.

2014

Ásodat čálgu várás ovdan-buktojuvvui, ja lea bajit surggiidgaskasaš ja guhkesáigásaš strategiija ásodatsošiála barggu várás. Ulbmil lea ahte sii geat muđui illá ožžot áso-daga, ja sin searvvis olbmot geain leat doaibmafuotnáneamit, galget oažžut veahki háhkat ja doalahit iežaset ásodaga. Strategiija bistá 2020 lohppii.

2015

Ráđđehusa universála háb-mema ja buoret olaheami doaibmaplána goalmát plánaáigodat, (2015–2019), mas leat 47 doaibmabiju surggiin IKT, čálgo- ja árgabeaiteknologiija, huksehusat ja rusttegat, plánen ja olgobirrasat, fievrárus ja surggiidgaskasaš doaibmabijut.

Geavaheaddjistivren persovnnalaš veahkki (BPA) mii addá láchkanannejuvvon rievtti veahkkedoaimbabiijuide vuollel 67 jahkásaš olbmuide geat bistevaččat ja sakka dárbbasit persovnnalaš veahki ja vuollel 18 jahkásaš ruovttus ássi mánáide. BPA lea vuoduštuvvon sávaldahkii ahte olbmuide galgá sihkkarastit stuorát vejolašvuoda guoddit ovddasvástádusa iežaset eallimis ja iežaset čálggus.

Norgga vuosttas raporterén mo ollašuttet ON-konvenšuvnna daid olbmuid vuoi-gatvuodain, geain leat fuotnánan doaibmanávccat (CRPD). Dásseárvoáittardeaddji (LDO) dievasmahtti raporta ja siviila servodaga molssaevttolaš raporta, maid FFO (Doaimmahehttejuvvon olbmuid oktasašorganisašuvnna) koordineari, addojuvvui ON-komiteai seamma jagi.

2016

Mánáidgárdelága nuppástusat, njuolggadusat earenoamášpedagogalaš veahki ja seavagiela birra sirdojuvvojit oahpahuslágas mánáidgárdeláhkii. Láhka geatnegahtta gielddaid láchit dilálašvuodaid mánáidgárdefálaldahkii. Váhnemat ja mánát ožžo váidalanrievtti, ja PPB (Pedagogalaš-psykologalaš bálvalus) galgá veahkehit mánáidgárddiid organisašuvdna- ja gealboovddidemiin mánáid várás geain leat earenoamáš dárbbut.

2017

Ođđa dásseárvo- ja vealahanláhka. Lága ulbmil lea ovddidit dásseárvvu ja hehttet vealahemi olbmo sohkabeali, áhpehisvuoda, virgelobi riegádahttima ja adopšuvnna, fuolahusbargguid, čearddalašvuoda, oskkoldaga, eallinoainnu, doaimmafuotnáneami, seksuála soju, sohkabealidentitehta, agi ja eará mearkkašahtti diliid geažil. Stuorradiggi mearridii lága geassemánus 2017 ja dat bođii fápmui 1.b. 2018.

2018

Juhkkojuvvon giehtaguššan- ja ovddasduvdiorgána. Ođđa vealahanáittardeaddjilágas lea Dásseárvo- ja vealahanáittardeaddji (LDO) šaddan dásseárvvu ovddasduvdinorgánan. Giehtaguššan lea sirdojuvvon ođđa vealahanlávdegoddái (LDN). Lávdegottis lea váldi dubmet čuoččáldahttima áššiin bargoeallima surggiin ja buhtadasa álkis áššediliin.

Mávssolaš doahpagat

Doaibmahehttejummi

Norgga politihkas olbmuid várás geain lea doaibmahehttejummi leat 1980-logu álggu rájes atnán vuodđun nu gohčoduvvon doaibmahehttejumi gorálaš áddejumi. Dat máksá ahte doaibmahehttejummi áddejuvvo dan boadusin, ahte servodaga láhččin ii deaivva oktii earjalolbmuid eavttuiguin. Doaibmahehttejumi ceahki (gráda) sáhtta geahpedit servodaga heivehemiin ja doaimma hehttejeddji cakkiiid njeaidimiin, dahje indiviidá eavttuid doarjumiin dan bokte ahte fállat divššu, oahpu ja veahki.

Olbmot geain lea doaibmafuotnáneapmi lea čoahkkedoaba mii adnojuvvo iešguđetlágan olbmuid birra geain leat iešguđetlágan doaibmafuotnáneapmi. Doaibmafuotnáneapmi mearkkaša ahte rumašlahttu dahje rupmaša psykologalaš, fysiologalaš dahje biologalaš funkšuvdna lea massojuvvon, vaháguvvan dahje rievdan. Nuppit leat riegádan doaibmafuotnánemiin, nuppit fas vásihit ahte doaibmafuotnáneami lea šaddan buozalmasvuoda dahje lápmašuvvama geažil maŋŋelis eallimis, geahčas: Mánáid- ja bearašdirektoráhta (Bufdir) neahttasiidduin.

Dásseárvu

Dásseárvu lea meroštallojuvvon dásseárvo- ja vealahanlágas ovttárvosašvuohtan, ovttalágan vuoigatvuohtan ja ovttaláhkásaš vejolašvuohtan. Dásseárvoulbmil vuodđuduvvá prinsihppii ahte buot olbmui lea ovttá mađe árvu, ja danne galggašedje buohkain leat seamma vejolašvuodát eallit buori ja friija eallima. Dásseárvu vuolga nappo vuoigatvuodabeliid dárkomiin. Dásseárvu mearkkaša ahte buohkain galget leat ovttaláhkásaš hámoláš (formála) vuoigatvuodát. Muhto ovttaláhkásaš hámoláš vuoigatvuodát eai dárbbáš mearkkašit ovttaláhkásaš duođalaš (reála) vuoigatvuodáid. Dásseárvu mearkkaša maiddái láhčit dilálašvuodáid nu ahte olbmuide geain leat earálágan eavttut leat ovttalágan duođalaš vejolašvuodát servodatoassálastimii. Dat aspekta lea earenoamáš deatalaš go láhčit dásseárvu olbmuide, geain lea doaibmafuotnáneapmi. Dásseárvo- ja vealahanláhka deattasta ahte dásseárvu eaktuda olaheami ja heiveheami. Juos galgá duođalaš dásseárvu olahit, de ferte servodaga hehttehusaid njeaidit, ja earjalolmmoš

ferite oazžut veahki ja doarjaga vai sáhtta oassálastit ohppui, bargo- ja bearašeallimii, politihkkii ja siviilaservodahkii seamma dásis go earát.

Searvadahttin

Searvadahttin lea min servodaga bajit ulbmil. Ulbmil lea addit buohkaide ovttaláhkásaš vejolašvuodáid servodatoassálastimii. Searvadahttin mearkkaša ahte servodat, servodaga ášahusat ja almmolaš fáldadagat heivehit fáldadagaset ulbmiljovkui. Oktagasaide addojuvvo vejolašvuohta bisuhit iežaset earáláganvuoda. Servodat galgá heivehuvvot servodatlahtuid mánggadáfotvuhtii oktagaslaččat heivehuvvon ortnegiid ja máškidis čovdosiid bokte, mat mearkkašit ahte fáldadagat leat hábmejuvvon ja heivehuvvon nu ahte earjalolmmoš ellosa iežas dásseárvosaš servodatlahttin. Searvadahttima ulbmil vuodđuduvvá dasa ahte ovttárvosašvuohta adnojuvvo riektin leat earálágan, ja ii dušše riektin leat oassi searvevuodas. Searvadahttin gehččojuvvo oassálastima, ovttárvosašvuoda ja mánggadáfotvuoda, normaliserema ja earáláganvuoda, eallinkvaliteahta ja gullevašvuoda olis.

Iešmearrideapmi ja mielváikkuheapmi

Iešmearrideamis lea sáhka vejolašvuodas dahkat válllejumiid ja mearrádušaid, mat gustojit olbmo iežas eallimii, dahje main lea mearkkašupmi eallimis. Iešmearrideamis ii leat sáhka dušše das ahte váldit oasi váttis ja gáibideaddji válllejumiide, ovda-mearkka dihte gos olmmoš galgá ássat, muhto seamma olu lea sáhka juohkebeaivválaš válllejumiin nugo maid olmmoš galgá coggat badjelii, maid galgá dadjat sidjiide geaiguin gávnada, háliidago borrat iđidaččaid dahje ii. Iešmearridan- ja mielváikkuhanvejolašvuodát leat sorjavaččat das ahte gávdnojit válljenmolssaevttut ja ahte earjalolmmoš vuostáiváldojuvvo nu ahte vuhtiiváldet válllejumiid mat dahkkojuvvojit. Seammas sáhttet earjalolbmo vejolašvuodát dahkat válllejumiid nannejuvvot oahpaheami ja hárjeheami bokte, go oazžu heivehuvvon ja láhččojuvvon dieđuid, ja go su veahkehit ja dorjot dahkat mearrádušaid. Daid olbmuid iešmearrideami ja mielváikkuheami, geat geavahit almmolaš bálvalusaid, sáhtta áimmahuššat dan láhkai ahte earjalolmmoš oazžu vejolašvuoda váikkuhit iežas geavahan bálvalusaid hábmemii ja doaimmaheapmái, ja addit dávisteamii ja máhcahaga mo son lea vásihan bálvalusaid kvaliteahta.

Gáldut ja viidásut lohkaševttohusat

Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta (BLD)

Oassálastin ja mánggadáfotvuohta – ráđdehusa ángiruššan olbmuid várás geain lea doaimafuotnáneapmi 2014-2017, geahča: <https://www.regjeringen.no/contentassets/a37e525817184c20b57dfe0e75bc6a2a/deltakelse-og-mangfold---regjeringens-innsats-for-personer-med-funksjonsnedsettelse.pdf>

Láhka dásseárvvus ja vealaheami gildosis (dásseárvo- ja vealahanláhka), gávdno dievasteakstan Lovdatas, geahča: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-06-16-51/KAPITTEL_2#%EF%BE%A713

Láhka Dásseárvo- ja vealahanáittardeaddji ja Vealahanlávdegotti (vealahanáittardanláhka) birra, gávdno dievasteakstan Lovdatas, geahča: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-06-16-50?q=diskrimineringsombudsloven>

Dáláš/čuovvovaš aktivitehtat, plánat ja strategijat 2018 ja mearriduvvon budjehtas 2019 várás, geahčas Mánáid- ja dásseárvodepartemeanttas www.regjeringen.no

ON konvenšuvdna olbmuid vuoigatvuođain geain leat fuotnánan doaimmanávccat (CRPD – Norgga vuosttas raporta (2015), sáhtát lohkat dáppe: <https://www.regjeringen.no/contentassets/d8d611d10d7f4684b7e00f8cf3f1a741/crpd-rapport-2015-0503-versjon-sent-pa-horing-l311613.pdf>

Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhtta (Bufdir)

Leat sierra neahttsiidut olbmuid birra geain lea doaimmafuohtnáneapmi, geahčas Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhtta neahttsiiduid.

Sáhtosteamii geavaheapmi, Sintef, 2015, bájuhuvvon Bufdir siidduin, geahča: www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Nedsatt_funksjonsevne/Transport/Bruk_av_transport/

Direktoráhtta hálddašeamii ja IKT várás (Difi)

Difi-raporta 2014: 07. Mot alle odds? Veier til samordning i norsk forvaltning (Buot ovddalgihteguigalusaid vuostá? Geainnut norgalaš hálddahusa buohtalastima guvlui) Válddahallá oktiiheivehanráidalaša, sáhtát lohkojuvot dáppe: https://www.difi.no/sites/difino/files/mot-alle-odds.-veier-til-samordning-i-norsk-forvaltning-difi-rapport-2014-7_0.pdf

https://www.difi.no/sites/difino/files/vedlegg-til-difi-rapport-2014-7-mot-alle-odds.-veier-til-samordning-i-norsk-forvaltning_0.pdf

Eimhjellen, Ivar

Inkludering av funksjonshemmede i frivillige organisasjoner, Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillighet, 2011 (Doaimmahehttejuvvon olbmuid searvadahttin eaktodáhtolaš organisašuvnnaide, Dutkanguovddáš siviilaservodaga ja eaktodáhtolašvuođa várás, 2011).

Eurohpáráđđi

Neahttsiidu olbmuid várás geain leat fuotnánan doaimmanávccat: www.coe.int/en/web/disability

Eurohpáráđđi strategijja: *Human rights: a reality for all (Olmmošvuoigatvuođat: Duođalašvuohta buohkaid várás)*, áigodahkii 2017-2030, geahčas: <https://www.coe.int/en/web/disability>

EU

European Disability Strategy 2010-2020 (EU doaimmaplána olbmuid várás geain lea doaimmafuohtnáneapmi), sáhtát lohkojuvot dáppe: <http://www.edf-feph.org/disability-strategy-europe-2020>

ON

ON konvenšuvdna mii gusto olbmuide geain lea doaimbafuotnáneapmi, geahčas ON ovtastusa (FN sambandet) ruovttusiiddu: <https://www.fn.no>

ON guoddevaš ulbmilat, geahčas máinnašeami Ráđdehus.no portálas: <https://www.regjeringen.no/no/tema/mat-fiske-og-landbruk/mat/fns-barekraftmal/fns-bare-kraftsmal/id2538121>

Eará áige guovdilis ON-konvenšuvnnat, geahča: www.fn.no

Grøvdal

Mellom frihet og beskyttelse?, 2013, NKVTS (Frijavuođa ja suodjalusa gaskkas?)

Dearvasvuodabearráigeahčču

Det gjelder livet (Guoská eallimii) – raporta 4/2017 – Oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2016 med kommunale helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming (Riikkaviidosaš bearráigeahčču oktii-geassu 2016 - Gielddaid dearvasvuodá- ja fuolahusbálvalusat olbmuid várás geain lea doaimmahehttejupmi), sáhtta lohkojuvot: <https://www.helsetilsynet.no/publikasjoner/rapport-fra-helsetilsynet/2017/det-gjelder-livet-oppsummering-av-landsomfattende-tilsyn-i-2016-med-kommunale-helse-og-omsorgstjenester-til-personer-med-utviklingshemming>

Legard, S.

Overgangen mellom utdanning og arbeid for unge med nedsatt funksjonsevne, 2012, Oslo, AFI. (Daid nuoraid sirdašupmi oahpus bargui, geain leat fuotnánan doaimmánávccat)

Dásseárvo- ja vealahanáittardeaddji

CRPD 2015 – Áittardeaddji raporta ON komitea daid olbmuid vuoigatvuodaid birra, geain leat fuotnánan doaimmánávccat – Norgga vuosttas áigodatlaš raportta dievasmahttin (ISBN 978-82-92852-81-1)

2018: Dásseárvo- ja vealahanáittardeaddji oaiviladdin CRPD-komitea 10. ovda-čoahkkaneapmái – sisdoallá nuppástusaid mat leat dáhpáhuvan dáid surggiin 2015 rájes.

Buot Dásseárvo- ja vealahanáittardeaddji (LDO) refererejuvvon áššegirijit leat gávdnamis LDO ruovttusiidduin, geahčas www.ldo.no

Davviriikkaid čálgoguovdáš (NVC)

Lea neahttsiidu doaimmahehttehusaid hárrái, geahčas: <https://nordicwelfare.org/nb>

Doaimmaplána davviriikkalaš ovttasbarggu várás daid olbmuid hehttehusaid birra, geain leat doaimbafuotnáneapmi 2018-2022, sáhtta lohkojuvot dáppe: <https://nordicwelfare.org/nb/funksjonshinder/nordisk-handlingsplan-om-funktionshinder-no>

Norgga almmolaš čielggadusat (NOU)

NOU 1985:34 Levekår for psykisk utviklingshemmede (Psyhkalaččat doaimmahehttejuvvon olbmuid eallineavttut). Čielggadus gohčoduvvui Lossius-lávdegoddin. Lávdegoddi gávnna hii ahte psyhkalaččat doaimmahehttejuvvon olbmuid eallindilli ja eallineavttut leat dohkketmeahttumat. Čielggadus vuolgga hii ovddasvástádusodastusa čađaheami.

NOU 1991:20 Rettsikkerhet for mennesker med psykisk utviklingshemming (Riektasihkarvuolta olbmuide geain lea psyhkalaš doaimmahehttejupmi). Čielggadus dahká vuđđosa láhkabargui ja láhkaevttohussii «Rettigheter for og begrensnings og kontroll med bruk av tvang og makt mv. overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming» (Vuoigatvuodát ja bákku ja fámu gáržžideapmi ja bearráigeahčču jna. olbmuid guovdu geain lea psyhkalaš doaimmahehttejupmi).

NOU 2001:22 Fra bruker til borger (Geavaheaddjis servodatlahtun). Čielggadus evttoha strategijja njeaidin várás doaimmahehtteaddji cakkiiid. Paradigmamolsun olbmuid guovdu geain lea doaimmahehttejupmi. Doaimmahehttejupmi ii leat oktagaslaš iešvuolta, muhto bad-

jána njielus mii lea oktagasa eavttuid ja birrasiid doaibmagáibádusaid/hábmema gaskkas.

NOU 2009:14 Et helhetlig diskrimineringsvern (Ollislaš vealahansuodjalus). Čielggadus evttohii ođđa čohkkejuvvon lága mii boahdá dásseárvolága, lága čearddalaš vealaheami vuostá ja vealahan- ja olahanlága sadjái, ja ahte ásahuvo vuodđoláhkasuodjalus vealaheami vuostá ja Eurohpá olmmošvuoigatvuođaid konvenšuvdna protokolla nr. 12 ratifiserejuvo.

NOU 2009:18 Rett til læring (Riekti oahppat). Čielggadusa váldokonklusuvdna lei ahte dábálaš ortnegiid buorideapmi lea deatalaččamus maid sáhtá dahkat mánáide, nuoraide ja rávesolbmuide geain leat earenoamáš dárbbut.

NOU 2010:5 Aktiv deltakelse, likeverd og inkludering – Et helhetlig hjelpemiddeltilbud (Árjjalaš oassálastin, dásseárvu ja searvadahttin – Ollislaš veahkkeneavvofálaldat). Čielggadus guorahalai earret eará veahkkeneavvosuorggi hálddahusa, lágideami ja ruhtadeami, ja vejolaš čovdosiid spáitilis kvaliteahtta- ja gealbobuoridemiid várás.

NOU 2016:17. På lik linje (Ovttaveardásaččat). Vuoigatvuođalávdegoddi evttohii gávcci loktema nannen dihtii olbmuid vuoigatvuođaid ja riektesihkarvuođa geain leat doaibmahehttejuvpmi: iešmearrideami ja riektesihkarvuođa, oahpaheami, barggu, dearvasvuođa ja fuolahusa, iežaset ruovttu, gealbbu ja dieđu, koordinerejuvvon bálvalusaid, ja mearrediđolaš stivrejumi. Čielggadusa sáhtá lohkat dáppe: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2016-17/id2513222>

Olsen et al.

Rettsikkerhet – likeverd og likeverdig behandling, 2018, Nordlandsforskning (Riektesihkarvuohta – ovtaárvosašvuohta ja ovtaárvosaš gieđahallan)

Riikkarevišuvdna

Riikkarevišuvdna guorahallan mo váldeguoddi ođastus lea biddjojuvvon doibmii (Dok 3:6 (2017-2018), lohkal dáppe: <https://www.riksrevisjonen.no/rapporter-mappe/no-2017-2018/korleis-verjemalsreforma-er-sett-i-verk/>

Riksrevisjonen nr 3:10 (2008-2009) – Riikkarevišuvdna guorahallan dan birra man muttos olbmot, geain lea doaibmafuotnáneapmi, besset searvat servodateallimii – geahča: https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/dokumentserien/2008-2009/dok_3_10_2008_2009.pdf

Siviila servodat

Jagi 2015 molssaevttolaš raporta ON-komiteai daid olbmuid vuoigatvuođain, geain leat fuotnánan doaibmanávccat, neahttsiiddus: <http://ffo.no/aktuelt/crpd-skyggerappport-lanse-res-3.-desember>. Ođastuvvon veršuvdna 2018: <http://ffo.no>

Stáhta siviilariektehálddahus

Strategiijaplána váldeguoddisuorggi várás 2017-2021, lohkal: <http://sivilrett.no/getfile.php/4124200.2254.zilalmqkwukpas/Strategi+for+vergem%C3%A5I+2017-2021.pdf>

Statistihka guovddášdoaimmahat (SSB)

Personer med nedsatt funksjonsevne. Indikatorer for levekår og likestilling, 2013, Jorun Ramm, Berit Otnes (Olbmot geain leat fuotnánan doaibmanávccat. Eallineavttuid ja dásseárvvu indikáhtorat.)

Statistihkkasuorgi: Dearvasvuohta: Dearvasvuođabálvalusat, geahčas: <https://www.ssb.no/helse?de=Helsetjenester&innholdstype=publikasjon-artikkel&start=105>

Tøssebro, Jan og Sigrid Elise Wik

Funksjonshemmedes tilknytning til arbeidslivet. En kunnskapsoversikt. Forskningsrådet, (Doaibmahehttejuvvon olbmuid čatnosat bargoeallimii. Diehtobajilgovva. Dutkanráđđi) 2015.

Almmustahtán:
Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta
Almmolaš ásausat sáhttet dingot lassigáhppálagaid
Departemeanttaid sihkarvuoda- ja bálvalanorganisašuvnnas
Interneahtas: www.publikasjoner.dep.no
E-poasta: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
Telefovdna:

Almmuheami koda: Q-1248 S
Hábmen: Kord AS
Ovdasiiddu govva: Ilja C. Hendel
Sámás: ABC-Company, Karasjok
Deaddilan: Departemeanttaid sihkarvuoda- ja bálvalanorganisašuvdna
03/2019 - 200